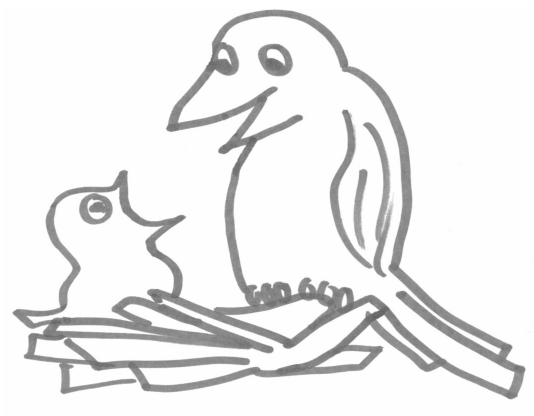

Veidembüskeele’.

Oppajidõ referaadi’

2017

Kokkosäädjä ja toimõndaja Fastrõ Mariko

Võro Instituut 2017
2017

SISUKÕRD

Õdagumeresoomõ keele'

- vadjä (vad'a) _____ 3
- liivi _____ 5
- kařala _____ 6
- vepsä _____ 7
- kveeni _____ 8
- meä _____ 9

Saami keele'

- põh'asaami _____ 10

Permi keele'

- udmurdi _____ 11

Volga keele'

- ersä ja mokša _____ 12

Samojeedi keele'

- nganassaani _____ 13
- kamassi _____ 14

Lääneslaavi keele'

- kašuubi _____ 16
- sorbi _____ 17

Idabalti keele'

- latgali _____ 19

Keldi keele'

- bretooni _____ 20
- kõmri _____ 21
- iiri _____ 22
- gaeli _____ 24

Läänegermaani keele'

- friisi _____ 25
- flaami _____ 26

Romaani keele'

- katalaani _____ 27

Baski kiil _____ 28

Vadja kiil

Jaana Promvalds

Vadja kiil käü kuun eesti ja liivi keelega õdagumeresoomõ kiili lõunarühmä. Seo om põh'a Eesti keele kõgõ lähkümb sugulaskiil.

Vadjalasõ' omma' Ingerimaa, parhilladsõ Vinnemaa Leningradi oblasti, põlinõ rahvas. Nä' eläse' Narva piiri lähkün Kingissepā rajoonin, kon om alalõ kolm vadja küllä: Jõgõperä, Liivtšülä ja Luuditsa.

Vadja keelen om neli murrõt: hummoguvadja, õdaguvadja, kukkusi ja kreevini murrõ.

Õdagumeresoomõ kiilist om vadja keelel olnu kõgõ vähämb kõnõlõjit.

1930. aastil saiva' pall'o' Vinnemaa väiku' rahva' hindäle kiräkeele. Vadjalasõ' olli' Põh'aõdagu-Vinnemaal ainomadsõ', kinkalõ kiräkiilt es tetä'. Vadjalaisi oll' tuul aol alla tuhandõ, isurit vähämbält kolm kõrda rohkõmb, ja nii saivaki kiräkeele isuri'.

Vadja kiilt ei olõ' ammõtligult tunnustõt ja riigikeeles om vinne kiil.

Vadja keele kõnõlõjit om alalõ õnnõ viis.

Alatõn 1990. aastidõ tõsõt poolõst om toimunu ummamuudu vadja vahtsõstsündumine ja võrksambidõ inemiisi iistvidämisel om naadu luuma ka vadja kiräkiilt.

Vahtsõstsündumine:

1997 - Jefimova Tatjana, kinka abikaasa om vadjalanõ, tekk' Luuditsan erämuusõumi, kohe tä kor'as kokko vannu vadjalaisi asjo ja pääväpilte (2001. aastal muusõum palli).

2000. aastidõ algusõn lei Muslimovi Mehmet õdagumurdõ perrä vadja kiräkeele, kon pruugitas ladina tähistüt.

2003 - luudi' vadja lipp, vapp ja hümn. Peterburin ilmu Muslimovi Mehmedi raamat „Vadda kaazgõt. Vodskije skazki“.

2005 - tetti Vadja Kultuuri Selts.

2008 - panti vadjalasõ' Vinnemaa väikuarvoliisi põlitsidõ rahvidõ nimekirjä.

2014 - ehitedi vahtsõnõ muusõum, kohe tüütäjit piässi löüdmä ja näile palka masma kotsõpäälnõ valitsus, a tuud ei olõ' tettü'. Inemise ei julgu' esi' inämb midägi tetä', selle, et muusõm om joba kats kõrda palanu ja suurõmb osa vällänüdüssist häönü.

2014 - ilmu vadja keele üteköüteline sõnaraamat, mis on tõnõ ja parandõt trükk aastatõl 1990–2011 ilmunust säitsmeköüdüsselisest vadja keele sõnaraamatust.

Jõgõperä keskkoolin saa vabaainis oppi' vadja kiilt ja koduluku. Om olõman ka folklooriandsambli „Linnud“. Peterburin tegutsõs vadjafiile tsõõr, kiä käävä' vadja baabadõlt vannu laulõ ja juttõ lindistämän.

Kursusõ', nimõga Baabuškassa vunukkassa (vanaimäst latsõlatsõni), toimus' Eestist perit Heinsoo Heinikese iistvidämisel (2010–2014) vadja küllin Jõgõperäl ja Luuditsan. Kursustõst võtsõ ossa kümmekund vadja kiilt rohkõmb vai vähämb mõistvat 50–80 aasta vannust umakandi inemist, kinkast osa' omma' kodokülän õnnõ suvõl. Tull' vällä, et vannul inemiisil, kiä mõistva' lukõ' õnnõ kirillitsän, om väega rassõ ladina tähistü perrä oppi'.

Kursustõ matõrjaalõst pandsõ Heinsoo Heinike kokko edimädse vadjakeelidse lugõmigu „Vad'd'da sõnakopittõja“ ehk Eesti keelen „Vadja sõnakoguja“, miä ilmu 2015. aastal.

Lugõmigu teksti' omma' liivtšülä-luuditsa murdõn. Raamatun omma' muinasjutu' ja viiekeeline (vadja-soomõ-Eesti-vinne-Inglüse) sõnaraamat.

Unesco keeleatlas ütles, et vadja kiil om kriitilidselt ohon.

Vadja kiilt saa oppi' Helsingi, Joensuu, Jyväskylä ja Tartu ülikoolin.

Internetin om peris pall'o vadjakeelitsit asjo:

Infoportaal Vadjamaa:

http://www.vadjamaa.narod.ru/index_est.html

Molovihk:

<https://www.facebook.com/VaddaTseeliVatjaaSanaPaivassa>

„Vadja ja isuri rahvalaulud“ (saa kullõlda' laulõ ni lukõ' laulõ sõnnu ja kommõntaarõ):

<http://www.folklore.ee/pubte/eraamat/vadjaisuri/ee/index>

Vadja keele tunni' (vinne keelen):

<http://elf.org.ru/index.php?i=lang&lng=vodsk&l=1>

Mille sis vadja kiil ja kultuur häömä nakaš

19. sajandi lõpun jõudsõ' vadjalaisi mano suurõ' kivitii' ja ka raudtii. Mano tull' pall'o „võõramaalaisi“ ja tetti vinnekeelidse' kooli' (kooliharidus nõudsõ latsõlt joba varakult vinne keele mõistmist ja nii naati ka joba koton vinne keelen kõnõlõma).

Vadja kiilt om avitanu elon hoita' ja propagiiri' eesti keeletiidlane Heinsoo Heinike.

Küsümüsele „Määne om vadjalaisi tulõvik 20 aasta pärast?“ vastas' tä nii:

"Kõnõlõjit ei olõ'. Mälestüs om, kimmähe ka vadja keelega tegelejit.“

Lätte':

<http://opleht.ee/22695-heinike-heinsoo-hea-vadja-keele-hoidja/>

<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/araamat/2011/5heinsoo.pdf>

<http://www.sirp.ee/s1-artiklid/varamu/vadjalased-ja-vadja-keel-ei-ka-veel/>

<http://jeful.ut.ee/public/files/Enn%20Ernits%20Vadja%20kijraviisist%20ja%20s%C3%B5naloomest.pdf>

<http://vuv.erm.ee/et/Avasta/Soome-ugri-rahvakultuur/Vadjalased>

<http://lugemine.blogspot.com.ee/2014/07/vadja-keele-sonaraamatu-saamisloost.html>

<https://et.wikipedia.org/wiki/Vadjalased>

<http://www.suri.ee/il/2000/4/vadja.html>

Liivi kiil

Urve Ilves

Liivi kiil om läänemeresoomõ kiili lõunarühma kiil. Liivi kiilt om kõnõld täämbädsel Lätimaal mõlõmbal puul Liivi lahtõ. Hummogupuul elanü' Salatsi liivlasi kiil kattõ 19. aastasaal. Kuramaa liivi kiilt kõnõldas täämbädseni aoni. Viimäne inemine, kiä kõnõl' tuud ku imäkiilt, kuuli 2013. aastal.

Liivi kiilt ku tõist kiilt kõnõlõs Lätin vast 20 inemist. Läti andmidõ perrä om hinnäst liivlasõs kirja pandnu' 200 inemist.

Nimme rannakiil (*rāndakēļ*) tarviti Kuramaa liivlasõ'. Kuramaa liivi kiil jagatas hummogu- ja õdagumurdõs. Kiräkeeles sai hummogumurrõ', tuud opatas ka ülikoolin.

Liivi kiräkeele tähistün om 45 tähte, sääl om nii eesti ku läti tähestigu tähti. Om ka tähti, midä ei olõ' ei eesti ega' läti tähistün, nigu Ä (pikk Ä) ja Ö (pikkÖ)

Keelenäüte':

Tēriņš! - Tere!

Tienū! - Tänan!

Pōlaks! - Palun!

Tāmpō um pūolpāva. - Täna on laupäev

ikš, kakš, kuolm, nēļa, vīž, kūž, seis, kōdōks, īdōks, kim

Liivlasõ' omma' üts väiksemit täämbädseni alalõ soomõugri rahvit. Nää' eläse' täämbädsen Läti Vabariigin. Liivi keele lähemb sugulanõ om eesti kiil. Suurõmb jago liivi keele kõnõlõjit eläs Riian ja Ventspilsin.

Liivlasi ja liivi keele tiiduslik uurminõ nakaš 1846. aastal, ku A. J. Sjörgeeni juhatusõl tetti edimäne uurmisreis liivlasi mano. Valmis sai edimäne sõnaraamat ja grammatika (tüü veie lõpuni F. J. Wiedemann) ni Londonin trükiti edimäde' liivikiilse' raamadu'. Tuu aig oll' liivi rahvusõst haritlaskunna vällakujonõmisõ alustusõs.

Liivlasi kultuuri häitsemisaos peetas aastit 1920-1940. Eestin ja Soomõn ilmu tuul aol kokko pia 20 liivikiilset raamatut. Suumlasi abiga naati 1930. aastal vällä andma edimäst liivikiilset aolehte Līvli.

1988. aastal tull' rahvuslik heränemisaig liivlasiilõ. Naati vällä andma liivikiilset kirändüst. Riian ja Ventspilsin kah naati vahtsõst liivi kiilt oppama.

1991. aastal kuulutõdi liivlasõ' edimäst kõrda aoluun Lätimaa põlisrahvas.

Sõna *liivlased* om jõudnu' kah riiklikkõ dokumentehe.

Huvitavat:

1525 – arvada' edimäne trükiti liivikiilne tekst

1789 – edimäne olõman liivikiilne tekst - miesäpalvõ'

1861 – ilmu edimäne liivi keele sõnaraamat ja grammatika

1863 – anti vällä edimäde' liivikiilse' raamadu'

1923 – liivi kiilt nakati kuulõn oppama ku vabaainõt

1931, 26. jaanuar – toimu edimäne liivikiilne jumalateenistus

1931, 23. detsember – ilmu liivikiilse Līvli 1. nummõr

1936 – Tarton ilmus Volkslieder der Liven – liivi rahvalaulõ kogo

1938 – Helsingin ilmus Lauri Kettunen liivi keele sõnaraamat, mis om täämbädseni aoni kõgõ tävveligumb

1989, september – nakas jälki liivi keele oppaminõ Lätin

1995, süküs – Läti ülikoolin tetäs läänemeresoomõ kiili kateedri, edimäst kõrda aoluun nakatas oppama liivi kiilt Lätin ülikooli tasõmõl

Kanadan elanü viimäne liivi kiilt imäkeelena kõnõlnu' liivlane Grizelda Kristin om ütelnü': Ma arva tuud, et ku inemine opis Lätimaal liivi keele är', sis om tä pall'o kimmämbält Läti kodanik vai lätimaalanõ ku keskmäne lätlane. Keele saiskusõltalt ütle aga tuud, et eesti kiil, liivi kiil ja lapi keele' omma' huvitava' keele'! Kah'o, ku naidõ vasta kiäki huvvi ei tunnõ'. Ku olõs mu' tetä', sis ma oppasi' Lätin läti filoloogõlõ kah liivi kiilt.

Lätte':

http://www.wikiwand.com/et/liivi_keel

<http://www.folklore.ee/ri/folkte/sugri/liivi/>

<http://www.sirp.ee/s1-artiklid/varamu/liivi-keel-on-laetis-poliskeel-mitte-voorkeel/>

Karjala kiil

Hele Zilmer

Karjala kiil om kuun soomõ, isuri ja vepsä kiiliga läänemeresoomõ kiili põhjarühmä kiil. Karjala murrõ omma' sarnatsõ' soomõ kiiliga. Näid kutsutas ka soomõ idamurrõis. Karjala kiilt kõnõldas Loodõ-Vinnemaal Karjala Vabariigin ja lõuna puul. Karjala kiil ja Loodõ-Vinnemaa kiil omma' elänu kõrvusi tõnõtoist mõjutõn joba 19. aastagasaast pääle. A vinne kiil om muutunu ülevõimus.

Karja kiil jagunõs kolmõs põhimurrõs:

1) periskarjala kiil. Tuud kõnõldas Karjala Vabariigi põhjaosan ja keskosan, a kah viil Tveri ja Novgorodi oblastin.

2) aunus (livvi kiil). Tuud murrõ kõnõldas Karjala Vabariigi lõunaosan, Laadoga ja Äänisjärve vahelidsõn alan.

3) lüüdi. Tuud murrõ peedäs ka umaette keeles. Tuud murrõ kõnõldas päämädselt Äänisjärve veeren ümbre Petrozavodski liina.

Murrõkeele kõnõlõja' jääse' ütstõsõst kavvõlõ ja ei saa' inämb ütstõsõst kõrraligult arru. Karjala keele kõigi murrõkiili kõnõlõjõid arvatas ollõv kokko 60 000 – 95 000 inemist.

Karjalan oll' riigi toetusõga 1939. a kasutusõn ka kiräkiil vinne keele kõrval. Kiräkiil oll' luudu ka aunusõlõ, periskarjalalõ ja lüüdi keelele.

Kõgõ vanõmb karjala ja üteli ka läänemeresoomõ keele ülesmärkmõnõ om Novgorodist leütü 13. aastagasaast peri tohtkiri – kirillitsan kirja pantu kolmõriälõnõ pikseloits. Tsaariaol ilmu viil karjala murrõton mõnõ' vaimuliku' välläandõ' ja paar õpikut. Karjala kiil es olõ' trükisõnan juurdunu, kiräkeeles oll' vinne kiil. Viena Karjalan ja muial Soomõ lähkõn oll kiräkeeles karjala keele asõmõl ka soomõ kiil.

Soomõ ja karjala kiil keeleti ärh Stalini võimu aigu. Karjala kiil arvati ollõv soomõ keele murrõ' ja kiräkiilt es arõndõda'. Prooviti kasutusõlõ võtta' kirillitsat.

Soomõn kõnõlas karjala kiilt umbõs 5000 Soomõ inemist ja arru saa vähämbält 15 000 inemist. Vinnemaal Karjala Vabariigin ei olõ' viil karjala kiil riigikeeles, selle, et karjalaisi om veidü' ja piirkunnan kõnõldas põhikeelenä viil vepsä ja soomõ kiilt.

1990. a lõpust om tahet karjala kiilt saia' vähembüskiili nimekirja.

Karjala Keele Selts om aastid nõudnu karjala keelele ammõtlikku vähembüskeele staatust. 2009. aasta novvembrin tetti valitsusõ puult otsus kanda karjala kiil Soomõn Euroopa vähembüskiili nimekirja. Tuu säädüs andsõ võimalusõ saia' keeleprogrammi raamõn vabariiklikku toetust kõigi kolmõ põlisrahva keele oppamisõs ja arõndamisõs.

Karjala keele vahtsõlõ elustamisõs tulõmusõs naas Joensuu ülikoolin tüüle karjala keele opituul ja Põhja-Karjala maakunnan Nurmsõ liinan keelepesä-tüüpi latsiaid.

Joensuu Ülikooli karjala keele ja kultuuri professor Pekka Zaikov avald' arvamust, et Soomõ Karjala alal võinu naada' karjala kiilt oppama ka koolin. Tä arvas, et võinu veidü' inämb avalda' ka karjalakiilset kirändüst.

Täämbä pidä Karjala Vabariik karjala kiilt esisaisvas keeles.

Lätte':

<http://www.karjalansivistysseura.fi/wp-content/uploads/2013/10/Kielikartta.pdf>

https://fiu-vro.wikipedia.org/wiki/Kar'ala_kiil

https://et.wikipedia.org/wiki/Karjala_keel

<http://www.eldia-project.org/index.php/et/keeled-ja-keelegokukonnad/karjala-keel/413-karjala-keelest>

Vepsä kiil

Linda Kapp

Vepsä kiil om õdagumeresoomõ kiili põh'arühmä kiil. Vepsä kiilt kõnõldas Vinnemaal Kar'ala Vabariigi lõunaosan ja Leningradi oblasti idaosan ni Vologda oblasti õdagu osan. Vepsä kiil om vepsläisi imäkiil. Vepsä keele kõnõlõja' omma' kõik keskiälidse', noorõmba' ku 30 saava' arru, a vasta kõnõlõsõ' vinne kiilt. Riigikiil om vinne kiil. Vepsä kiil om ammõtligult tunnustõt.

2002. a. rahvalugõmisõ perrä om vepsä keele kõnõlõjit umbõs 5800. Sama rahvalugõmisõ perrä eläs Vinnemaal kokko 8240 vepsläst.

Vepsä keelel om kolm päämurrõt: põh'a- vai äänisvepsä, kesk- ni lõunavepsä. Mõnikõrd peetas lüüdi kiilt kah vepsä keele murdõs.

Vepsä keelel om olõman kiräkiil. Tuu luudi 1932. a. Leningradi oblasti täitevkomitee veidembüsravidõ osakunna man Vahtsõ Tähistü Komitee puult päämiselt keskmurdõ põh'al. Tarvitadi ladina tähistüt. Ilmu vepsä aabits ja lugõmik ni viil umbõs 30 algkooli opiraamatut, kokko pandsõva' ja tõlksõva' vepsä oppaja'. 1936.a. ilmu vepsä-vinne sõnaraamat. 1937 vepsä kiräkiilt inämb es tetä'. Valmis saanu' opiraamadu' muutuva' kõlbmatu ja häõtädi'.

1938 – 1988 es ilmu üttegi kirostust vepsä keelen. 1991. a. ilmu vinnekiilse aolehe lisana vepsäkiilne Kodima. A 1993 om tuu erälde aoleht ja ilmus sagõhusõga üts kõrd kuun. 2011. aastast antas vällä kiränduslikku aastaraamatut „Verez tullei“ ja kõrra kvartalin ilmus lastõaokiri Kipinä. Egä opilanõ, kiä opis vepsä kiilt, saa tollõ massulda'. Trükit om päält 50 raamadu, om opiraamatid, sõnaraamatid ja luulõkogosid. Väega tähtsä om vaimoliku kiränduse ilmuminõ vepsä keelen, käsil om piibli tõlkminõ.

1997 a. sai vepsä keele oppaja Svetlana Ershova Soomõst kingitüses lindistämistehnikat ja makkõ, et kullõlda' juttõ ja lindistä' kiilt. Kesk-Vepsän es olõ' varrampa kuultugi välläannõtuist opiraamatist, a oppajidõ hindi iistvõtmisõl vepsä kiilt kukkivõrd iks opati. 1990. aastidõ lõpuotsan oll' nii, et Petrozavodskin oll' hulga vepsäkeelitsit raamatit, a kinkalgi es olõ' aigu noid kuulõlõ toimõnda'. Vepsä selts võtsõ raamatidõ kuuli viimise hindä huuldõ. Vepsä selts om hindäle võtnu sääntse põhimõttõ, et egä Vepsämaal elläv vepsäläne saa ilma rahalda' seldsi kaudu hindäle kõik vahtsõ' vepsäkeelidse' raamadu', midä saia' om. Noidõ iist mass selts.

Mitmin paigun olõ-i võtta opnut oppajat, kiä vepsä kiilt mõist. Sõs võetas oppajas ka mõni harilik inemine, kiä väega häste vepsä kiilt mõist. Tälle proovitas anda' lisakoolitust, individuaalseminäre ja proovitas ka ammõtlikku palka kõrralda'.

Kar'ala kolmõn keskkoolin opatas vepsä kiilt kooni' 11. klassini 2-3 tunni nädälin, pärast 9. klassi om riigieksäm. Šokša koolin opatas õnnõ algkoolin vepsä kiilt. Kar'ala vabariigin opis kokko vepsä kiilt 235 koolilast ja 60 latsiaia last. Oppust tugõ Kar'ala vabariik uma rahaga. Vinnitsa folkloorikeskusõn tüütäs vepsäkiilne pupitiatri.

Väega tähtsä peetas, et 2000. aastal omma' vepsäläse' kantu Vinnemaa põlisraavidõ nimistüle. Vepsä küllin elävä' vepsäläse' saava' varrampa pensionilõ, odavambalõ arstirohtõ, tohtri api ja puhkusõvõimalusi.

1992. aastast kuulutadas egä kümne aasta takast Kar'alan vällä vepsä kultuuri aasta: antas vällä vepsä raamatid, kõrraldadas etembä vepsäkeelitse teosõ konkurss, vepsä rahvuspitõ, vepsäläsi tutvas tegevid näütüsi Kar'ala ja Soomõ muusõumõn.

Eestin on vepsäläsi vähä. 2011. a. loendusõ perrä 54 vepsläst.

Vanaaolisusõ poolõst om vepsä kiil õdagumeresoomõ kiili siän ololidsõn saisun: ei olõ' astmõvaheldust, peethelü' omma' parõmbalõ' alalõ hoitunu'.

Lätte':

https://fiu-vro.wikipedia.org/wiki/Veps%C3%A4_kiil

<https://fiu-vro.wikipedia.org/wiki/Kodima>

<http://www.veps.org/veps/avustus/opetus/opetus.htm>

<http://www.suri.ee/ohuur/vepsa.html>

<http://www.sirp.ee/s1-artiklid/varamu/vepslastest-veidi-teistmoodi/>

<http://www.sirp.ee/s1-artiklid/varamu/oma-rahvale-puhendatud-elu/>

Kveeni kiil

Inge Torop

Kveeni vai kainu kiil om õdagumeresoomõ kiil, midä kõnõlõsõ' põhilidsõlt Põh'a Norran elävä' kveeni'. Innembide peeti kveeni kiilt soomõ keele murdõs, veidembüskeelee staatusõ sai tä aastagal 2005. a. Kveeni kiil om lähküde kõüdet kolmõ soomõ-ugri keelega, midä kõnõldas Põh'a- Skandinaavian: meä kiil, kar'ala kiil ja soomõ kiil. Naidõ kiili kõnõlõja' saava' tõõnõtõõsõst inämbüsi ilma vaivalda arvo.

Kveeni kiil om saanu' mitmit lainsõnno norra keelest, näütüses pruugitas sõnna *tyskäläinen* (sakslanõ) soomõ sõna *saksalainen* asõmal. Kveeni keelen pruugitas ka vanno soomõ sõnno, midä Soomõn inämb pruugita-ai. 2005. aastagal arvati ollõv Norran 2000-8000 kveeni keele kõnõlõjat.

1860. aastist om pruumnu' Norra valitsus kveene är' assimiliiri'. Keeleti är' kveeni keele tarvitaminõ koolõn ja valitsusasutuisin, kveenikeelitsidõ kotussõnimmi asõmõlõ panti norrakeelidse'. 1970. aastist om kveenel ja suumlaisil ammõtligult lubat pruuki' umma kiilt. Kveeni kultuuri ja keele vasta om huvi nõsõman ja näide populaarsus kasus. Kõrraldõdas kveeni keele kursusi, kiilt opatas ülikoolin ja kveeni keele ja kultuuri alalõhoitmisõs ni edendämises om luud Kveeni Instituut. Värskiit om valmis saanu kainu keele grammatiga.

Kveeni' omma' soomõ keele murrõt kõnõlõv Norra rahvusvähembüs. Nä' perinese' Soomõ talopoigõst ja kaalamiihist, kiä lätsi' Soomõ põh'aosast ja Roodsist Põh'a- Norra 18.-19. aastagasa joosul.

Kveeni ehk kainu kiilt kõnõldas Tromsø ja Finnmarki (Ruija) maakunnan Põh'a Norran, kon omma' kveeni' elänü kõrvuusi saamõ ja norralaisi ning illatsõmpi sisserännänüidega. Kveene edevanõmba' tulliva' Põh'a- Norradõ Tornio jõõ piirkunnast (sm Torniojokilaakso) ja muialt Soomõst. Sisseränne' naas pääle 15. aastagasaast ja jakku 18. aastagasaani. Kukki Norra om ratifitsiirnu' Euroopa regionaal- vai vähembüskiili harta, ei olõ' Norra vähembüskiili pututav säädüsandlus võrrõldav nt. Roodsiga (v.a. Kotussõnimmi kõrraldaminõ). Kveeni kiilt või oppi' koolõn opiainõna (soomõ kiil tõsõ ainõna). Kveenel om uma organisatsioon (Norske kvenernes forbund) ning vileledäs umakiilset kultuuritegevüst.

Kveeni kiilt saa kuulda' kerikun ja lukõ' kveeni-norra katskeelitsest aolehest. Ilda aigu om ilmunu paks kveenikeeline romaan, miä kõnõlõs kveene aoluust. Tahetas tetä' ütine kiräkiil. Om olõman kveeni keele ja kultuuri keskus Kainu instituut, miä tetti vallalõ Pyssyjoel 2007. Päämädsõ' tsihi' omma' keeletõimkunna üllenpidämine ja keelest ja kultuurist teedüstämine. Nä arõndasõ', dokumentiirvä' ja tegevä' kveeni kiilt ja kultuuri tunnõtumbas. Julgustasõ' inemiisi kveeni kiilt tarvitama.

Lätte':

https://fiu-vro.wikipedia.org/wiki/Kveeni_kiil

Meä kiil

Helgi Vattis

Meä kiil vai Tornio-oro soomõ kiil (meä keelen meänkieli, roodsi keelen tornedalsfinska) om [õdagumeresoomõ kiil](#), midä kõnõldas [Roodsin](#), päämädselt Tornio jõöst õdagu puul.

Keeletiidusligult peetas meä kiilt inämbüisi [soomõ keele](#) peräpõh'ala murdidõ hulka kuuluv, a Roodsin om meä keelel ammõtligu veidembüskeelee staatus.

Meä kiil tunnistõdi [Roodsin](#) veidembüskeelee aprillin [2002](#). aastagal.

Meä kiilt kõnõlõs 40 000-70 000 inemist.

Meä keelest saava' häste arvo soomõ kiilt kõnõlõva' inemise'.

Meä keelel puudusõ' 19.-20.aastagasaal soomõ keele mõõ'. Kiil sisaldas pall'o lainsõnno roodsi keelest. Mitmõ' sõna' omma' sarnatsõ' vai identse' eesti keele sõnnoga, a omma' puudus vai omma' tõõsõ tähendüsega soomõ keelen.

Meä keelen pruugitas peräsilben pall'o h-hellü (nt yhtheen, kielheen, tulthiin 'ütte, kiilde, tuldi'), olõ-i ütenkäänüst ja viisikäänüst (instruktiiv), om pall'o [roodsi](#) lainõ, nt blandathan sprookit 'keele' siätäse' är'.

Meä keele sõnno

ilimanaikunen = ilma as'anda

kahveli = kahvli

kläppi = lats

knapsu = naasõlik miis

Viil om pall'o üle viiekümneaastaisi inemiisi, kiä kõnõlõsõ' ja tarvitasõ' meä ja roodsi kiilt piaaigo ütevõrra. Alla viiekümneaastadsõ' inemise' omma' päämidselt roodsi kiilse', a mõistva' ka meä kiilt, vähämbält osa' saava' arvu. Mõnõ' keskiälidse' keeleaktivisti' kasutasõ' uman tüün roodsi keele kõrval ka meä kiilt.

Latsi keelemõistminõ om õnnõ laulõ, luulõtuusi vai mõnõ ütsigu lausõjupi tasõmõl. Kuulõn om meä kiilt veidü' opat, a as'alik keeleoppus om puudus. Lats opp kiilt koton, sugulaisiga vai ka keelekummelüse abil. Ka passiivsõ keelemõistmisõ kõrral ei olõ' Roodsin nuuril „kanalit“ saia' meä kiilt tagasi.

2013. aastaga suvõl lõppi projekt ELDIA – „European Language Diversity for All“ ehk „Euroopa keeleline mitmekesisus kõigile“.

Helena Sulkala, Oulu ülikooli soomõ keele profesri, ELDIA projekti juhtkomitee liigõ' tõi meä keele kotsilõ vällä:

- taad kiilt om võimalik oppi' õnnõ mõnõn koolin ja õnnõ üts tunn nädälin
- meediän tarvitõdas kiilt veidü', vabal aol ei olõki' tuu jaos võimaluisi
- potentsiaalsõ meä keele kõnõlõja' ei tunnõ' ummi säädüslikke õiguisi
- välänpuul meä keele alla (Põh'a Roodsin) ei olõ' meä kiilt sukugi latsilõ edesi ant
- meä keele sais om nõrk, kuiki' kõnõlõjid om viil mitukümmend tuhat
- kiilt andas latsilõ edesi õnnõ mõnõn perren
- ümbrekunnan tukõ ei olõ'
- keelepessi ei olõ'
- latsõ' tahtva' külh, a näil ei olõ' võimaluisi meä kiilt oppi' ega' pruuki'

Lätte':

https://fiu-vro.wikipedia.org/wiki/Me%C3%A4_kiil

Põh'asaami kiil

Ene Oro

Põh'asaami kiil om soomõ-ugri kiilkunna kiil, mida kõnõlõs 25000 – 30000 inemist. Põh'asaami kiilt kõnõldas Norran, Soomõn, Roodsin ja Vinnemaal Koola puulsaarõ pääl. Kõnõlõjido arvo perrä om põh'asaami kiil kõgõ suurõmb saami kiil. Egä äripäävä õdagu või Norran, Soomõn ja Roodsin kaia' riigitelevisioonist uudissit põh'asaami keelen. Kolm kõrda nädälin ilmus põh'asaamikeeline aoleht Ávvir, mink toimõndus om jaet Guovdageaidnu ja Kárášjohka alõvi vaihõl. Kiil om ammõtlinõ kiil Enontekiõ, Inari, Utsjoki ja Sodankylä vallan Soomõn. Pääle tuud viil Deatnu, Kafjordi, Guavdageaidnu, Kárášjohka, Lavangeni, Porsangeri ja Unjarga vallan Norran. Om umbõs kümme saami keele murrõt. Kõgõ selgembä' murdõpiiri' omma' põh'asaami, inarisaami ja koltasaami vaihõl. Keelevahjõ' omma' nii pall'o suurõ', et tõnõtõsõst arvosaaminõ om rassõ ja tuuperäst kutsutas noid erälde kiilis. Soomõn kõnõldas kolmõ saami kiilt – põh'asaami, inarisaami ja koltasaami kiilt. Põh'asaami om naist kõgõ jovvulidsõmb.

1979. aastal kiteti hääss ütime põh'asaami keele kiräviis. Kukki ütime kiräviis pidi rehkendämä eri murdilõ loomuperälidsega, sõs ütime kiräviis oll' sõski rohkõmb sisemaa kiili perrä tettü. Peräst kiräviie vastavõtmist vaiõldi viil tükk aigu ütidsõ kiräviie üle ja prooviti mitu kõrda ütist kokkolepet är tsurki. A parhilla' om käügin Põh'amaiõ ütime põh'asaami kiräviis, miä om olnu pruukmisõl joba 34 aastakka.

1970ndil jõudsõ saami kiil vahtsõst ka kuuli. Parhilla' opatas saami kiilt Soomõ, Roodsi ja Norra saamikiilse ala kuulõn, pääle tuud om kiil käügin ka ku oppamiskiil. Saami kiilt opatas Koola puulsaarõl Lovozero koolin opiainõna. Oulu ülikoolin omma' olõman nii saami keele ku ka kultuuri professuuri', miä uurva' põh'a-, inari- ja koltasaami kiilt. Soomõn omma' keelepesälatsiaia'. Naa' omma' mõtõldu' latsilõ, kiä viil ei kõnõlõ' saami kiilt. Säändsit latsiaidu om Soomõn parla' ütstõist, tõisi hulgan ka Helsingin. Naa' omma' vanõmbidõ hulgan populaarsõ'. Kogõmus om seenimaani olnu hää ja tulõvigun loodõtas niimuudu saia' pall'o vahtsit saami keele kõnõlõjido mano.

Aastast 1992 omma' saami keele' ammõtligu' Lapimaal päämäidsin saamikeelitsin valdun. Arsti man käügil ja muun ammõtligun as'aajamisõn piät saama saami kiilt tarvita'. Ütskõik mäantsen Soomõ kotussõn piät nakkama oppama põh'asaami kiilt, ku om vähämbält kats last. Põh'asaamikeeline haridus om nii põhi-, kesk- ku kutsõkoolin olõman nelän Lapimaa vallan.

Saamõ ja näide kiili õiguisi iist saiminõ om saanu võimaliguss teno näide hindä tegüsäle ja kõrraldõdulõ as'aajamisõlõ viimätsil aastakümnil. Parhilla' om õdagupuulsil saamõl hummogust õdaguni tüütäv saami raadio põh'asaami keelen, egäõdagudsõ' teleuudissõ', a ka raadiosaatõ' tõisin saami kiilin. Kõik aig ilmus kats aolehte ja mitmit aokirju. Saamikeelitsit lehekülgi om internetin mitusada.

Edimäne põh'asaamikiilne raamat oll' Martin Lutheri „Väiku katekismus“ 1728. aastagal. Saami muusiga, esieranis improviseerit joig, om tunnõt üle ilma ku Euruupa kõgõ vanõmb ja alguperätsemb muusigavorm. Kogo täambädse päävä saami muusiga põh'as om joig – nii rokil, folgil ku sümfoonilidsil suurvormõl.

Timahavva toimunu Viru Folgi alafestival KÄFF oll' saami teemäl. Edimädse põh'asaamikiilse filmiga „Raalõudjä“ (1987) võõrkiilsele Oscarilõ kandidiirnü Nils Gaupi vahtnõ saami film „Kautokeino mäss“ oll' nii hää, et tull' Viru Folgil õkva kolm kõrda näütämisele.

Saami' omma' aastatuhandidõ joosul uma sõõgi saanu arktilidsõst luudusõst, miä või erisugumaidsin kotussin olla' uutmalda' kõrralik. Varrampa olõni saamõ toimõsaaminõ tuust, ku pall'o jahieläjit oll'. Jahti peeti mõtsikilõ põh'apõtrulõ, majajilõ, mõtsa- ja viitsirkõlõ, kahrõlõ, jänessilõ, hülgile. Ka kala ja mar'a' olli' sõõgilavva pääl tähtsä'. Keväjädsel aol kor'ati pall'o kõomahla, midä sai pruuki pudru ja supi tegemises.

Põh'asaami kiil om kimmähe ohon.

Mõnõ' tarviligu' sõna':

buress – tere'

buorress idit – tere' hummogust

buorress beaivvi – tere' päivä

buorress eahket - tere' õdagust

buorress idja - hüvva üüd

mii du namma lea? – miä su nimi om?

Lätte':

https://fiu-vro.wikipedia.org/wiki/P%C3%B5h%27asaami_kiil

https://et.wikipedia.org/wiki/P%C3%B5h%27asaami_keel

Udmurdi kiil

Kaja Samoilov ja Koidula Korrol

Udmurdi kiil käu soomõ-ugri kiili permi rühmä. Lähembä' sugulaskeele' udmurdi keelele omma' komi ja permikomi kiil, millega om udmurdi keelel pall'o ütist. Udmurdi keele sõnavarah om pall'o lainatut türgi-tatari keelist .Udmurdi kiilt peetäs kimmähe ohostõdus keeles.Udmurdi keelen om 15 kääñüst, tähistü om kirillitsan, vabahelükokkokõlla olõ-õi. Kiräkiil nakaś vällä kujonõma 19. aastagasaa lõpuh.

Udmurdi vabariigin omma' kiräkeeles udmurdi ja vinne kiil. Parhilla om iks vinne kiil pall'o tähtsämb. Katskiilsüse sissesäädmist sekäse' vaesus ja vinläisi vastasais.

Udmurdi kiilt opatas maa- ja liinakoolõn. 99 000 koolilatsõst opis imäkiilt õnnõ 29 000 ja nuuki käävä maakoolin. Puudus om oppajist ja opimatõrjaalõst. Sõski om udmurdi keele tähtsäspidamine aopikku nõsõnu.

Raadio- ja telesaatiit tetäs õnnõ paar tunni päävän ja nuu ommava põhilisõlt uudisõ'. Udmurdikiilside aolehti tiraaži' omma' väega väiku', ilmus kats aolehte ja neli aokirjä.

2012. a-l ilmu Vinnemaal õnnõ 28 udmurdikeelist raamatut ja brošüüri tiraažiga 49 500 eksemplari.

Murdõerinevusõ põh'a- ja lõunaudmurtõ vaihõl ommava' väiku'. Erälde rühmä moodustasõ' Põh'a-Udmurtia Glazovi liinan elävä' bessermani'.

Udmurdi kiilt kõnõldas Udmurdi Vabariigin, 1989. aasta andmil oll' udmurtõ 714 000, naist 76,5% pidäsi imäkeeles udmurdi kiilt. Vahtsõmbidõ andmidõ perrä om 636 000 udmurti, kinkast 73% kõnõlõs udmurdi kiilt. Eestin eläs 2011. aasta rahvaloendusõ perrä 193 udmurti, Vinnemaal 552 299 udmurti. Olõman om udmurdi-eesti sõnaraamat. Tüütäs Eesti udmurdi selts.

2011. aasta märtsikkun näudati edimäst udmurdikiilsõt mängufilmi "Maasikad ja muulukad". Inne tuud om näudatü kattõ filmi, miä omma' olnu vinnekeelen. Nuu omma' "Rivaalitari" 1929.aastal ja "Afganistani vari 1934 aastal.

2012. aastagal pässi udmurdikiilne laul Buranovskie Babuški esitüsen Eurovisiooni lauluvõistlusõlõ. Tuuperäst olli' kõik udmurdi kiilt kõnõlõja' inemise' umbõlõ uhkõ'. Tuu om märgilidse tähtsüsega sündmüs, miä and' keelele elojõudu ja inemiisile uhkustunnõt keele kõnõlõmisõs.

2013. aastal ilmu edimäne udmurdikiilne piibli, minka valmissaamine võtse aigu katskümmed aastat.2005 aastal toimu edimäne imäkiilne jumalateenistüs.

Sõna *udmurt* tähendäs eesti keeli niidüinemest.

Udmurtõ päämadsest eloalast om maahariminõ. Tegeldäs viil ka jahipidämise, kalapüüdmise ja mehidsepidämiseega. 20. aastagasaa tõsõt poolõst omma' udmurdi' lõudnävä' tüüd tüüstüisih ja tõisi muudsidõ eriallo pääl.

Udmurdi' omma' õigõusu rahvas, a om ka vanna luudususku.

Lätte':

https://fiu-vro.wikipedia.org/wiki/Udmurdi_kiil

https://et.wikipedia.org/wiki/Udmurdi_keel

<https://et.wikipedia.org/wiki/Udmurdiid>

<https://et.wikipedia.org/wiki/Udmurtia>

<http://www.unesco.org/languages-atlas/>

Ersä ja mokša kiil

Inge Vene

Ersa (ersä) ja mokša keele alussõs om ütime mordva kiil. Mordva keele' kuulusõ' uurali kiili soomõ-ugri rühmä. Muu maailm tund naid ütids nime „mordvalasõ“ all, a' ersa' ja mokša' ei olõ' seod nimme umma keelepruuki võtnu.

Ersasid ja mokšasid om näide kultuurõ üttemuudu olõgi peräst nimetet ka siiami katsikis. Ersä' ja mokša' esi' ütles: „Olõmi üte pää, a' katõ suuga rahvas“.

Ersa ja mokša kiil erines vähämb ku eesti ja soomõ kiil, a' ersa' ja mokša' ei saa' umavaihel suhelda', ku tõnõtõsõ kiilt ei mõista'. Ersä' ja mokša' kõnõlõsõ' rohkõmb umavaihlõl vinne keelen.

Ersa kiilt kõnõldas päämidselt Vinnemaa Mordva Vabariigin ida puul, a' mokša kiilt lõuna puul.

Mordva Vabariigi põhisäädüse perrä (1995) om riigikiili kolm - vinne, ersa ja mokša. Ersä ja mokša keelel ei olõ' avalikun elon ja haridusõn suurt kaalu.

Ersa keele kõnõlõjid om umbõs 500 000 inemist ja mokša keele kõnõlõjid kah 500 000.

Ersa ja mokša keelel om viis päämurrõt: kesk-, lääne-, loodõ-, kagu- ja segämurrõ'. Ammõtligu kiräkeeleni jõuti ersa keele puhul 1925. aastal ja mokša keele puhul 1933. aastal. Mõlõmba' kiräkeele' põhinõsõ' kirillitsal.

Ersa ja mokša kiräkiil luudi kuun rahvusriigiga, a' inne oll' asutõt Mordva kultuuriselts (1917) iinotsan Makar Jevsevjeviga, kiä oll' tuntu mordva murdidõ ja kultuuri uurja ning üts kiräkeele luujid ja imäkiilse haridusõ edendäjid.

1950. aastidõ lõpust tougati mordva keele' egapäävätsest elost kõrvalõ. Ersä ja mokša kiil jäi' sisulidsõlt kolhoosnikkõ kodokeeles. Koolin opati mordva kiili õnnõ edimäidsin klassõn (päämädselt maal). Täambädsel aol opatas nii ersa ku mokša kiilt koolõn ja latsiaidun, a' vanõmbilõ tulõ seletä' imäkeele tähtsüst - näile tundus, et vinne keelen saavutõdas edu.

1993. aastast peetäs Anatoli Rjabovi sünnüpääväl ersa keele päivä, miä ühendäs ersä', mokša' ja tõsõ' soomõ-ugrilasõ' uma imäkeele ja kultuuriga. Rjabovil (keeletiidüse profesri) oll' tähtsä roll ersa ja mokša kiräkeele, haridusõ ja kultuuri vällatüütämise man.

Ersa kiilt kõnõldas Mordva Vabariigin raadion ja televiisorin. Ersä keelen antas vällä aolehti Erzjan Pravda ja Erzjan Mastor.

1994. aastal avaldõdi ersa keelen nii ersa ku mokša rahvaperimüisi perrä eepos „Mastorava“. Mokša keelen om vällä annõt: „Kus elab Jumal...“ Agajeva Marina; „Suvepäev“ ja „Kevadhommik“ omma' soomõ-ugri klassika.

Ersa ja mokša kiilt peetäs ohostõdus keeles, selle et tahetas tetä ütist mordva kiilt.

Huvitavat: Eesti keelen om ilmunu' ersa ja mokša kirändüst. Tarto ülikoolin saa oppi' ersä kiilt.

Lätte':

https://et.wikipedia.org/wiki/Ersa_keel

https://et.wikipedia.org/wiki/Mok%C5%A1a_keel

<http://www.sirp.ee/s1-artiklid/varia/ersa-ja-moka-keel-ohuga-silmitsi/>

<http://www.sirp.ee/s1-artiklid/varamu/eksonuumi-mordva-ei-leia-ersa-ega-moksa-keelest/>

<https://fennougria.ee/rahvad/mordvalased/>

Nganassaani kiil

Tiina Lang

Nganassaanõ kutsuti innembä tavgisamojeedes. Nä omma' Euraasia kõgõ põh'apoolitsõemp rahvas, kiä eläs Taimõri puulsaarõl. Taimõri puulsaarõ põh'a- ja keskosan om ijäkõrbõ, lõuna poolõe jääs tundra. Suvõl om kõgõ lämmämb 13 kraati, a talvõl om keskmäne kraat vähämb ku 30.

Taimõri puulsaarõ pääl eläs 55 000 inemist, nganassaanõ om 900 kanti. Är' elässe' nä põh'apõdrakasvatamisõst, jahil käümiseõst ja kala püüdmiseõst.

Nganassaani kiil käü samojeedi kiili sekkä ja üten soomõ-ugri kiiliga loova' nä uurali kiilkonna. Nganassaanõl om 3 murrõt: lääne, vadejevi ja oko. Murdõ' erinese' ütstõõsõst välläütlemise poolõst, a omma' arvo saia' ütstõõsõlõ. Nganassaani keelen om mõotuisi dolgaani ja evengi keelest, a ka neenetsi keelest. Kõgõ inämb om vinne lainõ. Nganassaanõl olõ ei' kiräkiilt, a 1988. a tetti näile vinne kirätähtiga 41 tähega tähestik, a olõ-õi teedä', kas tuud ka tarvitõdi.

Noorõ' mõista ei' inämb imäkeelen kõnõlda', selle et koolin, meediään ja muial kõnõldas inne õnnõ vinne kiilt.

Nganassaani' omma' lühembät sorti (160 cm), lagja näo ja korgidõ põsõnukkõga. Nõna om lammõ, hiussõ' ni silmä' omma' tummõ'.

Kooliaost mäletä, et Tulviste Peetri Piitre om käünü nganassaanõ man traditsioonilist mõtlõmist uurman.

Lätte':

<http://jabadaba.eki.ee/index.php?id=11499>

<https://et.wikipedia.org/wiki/Nganassaanid>

<http://www.suri.ee/ohuur/nganassaanidi.html>

<https://fennougria.ee/rahvad/samojeedi-rahvad/nganassaanid/>

Kes olid kamassid?

Kamassid olid Lääne-Siberis Sajaanides elanud samojeedi rahvas, kes rääkis kamassi keelt.

Kuhu keelerühma kuulub kamassi keel?

Kamassi keel kuulub samojeedi keelte hulka. Samojeedi keeled on urali keelte hulka kuuluvad keeled, mida kõnelevad Venemaal Euraasia põhjaosas elavad samojeedi rahvad. Samojeedi keeled jagunevad kahte harru: põhja- ja lõuna samojeedi keeled. Kamassi keel kuulub lõuna samojeedi keelte harru.

Lühiülevaade kamassi inimestest ja keelest

Ühe vene üriku põhjal võib oletada, et kamassid asusid 1629.aastal Kani ja Mana jõe ülemjooksu piirkonnas. Esimesed kirjapanekud kamassi keelest pärinevad ajavahemikust 1739- 1747. 1847.aastal oli kamassi keelekollektiivi suuruseks 130-170 inimest. Nad rändlesid Kana ja Mana jõe lätetel ning valdasid ka hakassi keele katša murret. 1912 ja 1914 aastatel oli kamasse umbes 50 inimest, kes elasid paiksest Abalakovo külas. Häid keeleoskajaid oli jäänud väga väheks. Enamus kamasse oli läinud üle hakassi keele katša murdele ja osati vene keelt. Kuna kamassid olid lähedastes suhetes katsade ja kottidega, uuemal ajal venelastega, siis esines palju kamassi-katši ja kamassi-vene segaabilusid. Muukeelseks abikaasaks oli enamasti naine, kuna kamasside seas valitses pidev naiste defitsiit tüdruklaste kõrgema suremuse tõttu. 1914.aastaks oli pooltel kamassidel vene ema. Pärast I maailmasõda levis uralistide hulgas arvamus, et kamassi keel on a lõplikult välja surnud, ent 1963. aastal leiti Abalakovo külast Sajanski rajoonist, Krasnojarski kraist kamassi keelt oskav vanur ja aasta hiljem veel teinegi. Ülejäänud kamassid olid üle läinud vene keelele ega osanud enam kamassi keelt. Teadaolevad viimased kamassi keele oskajad olid: Klavdia Plotnikova ja Aleksandra Žibjeva. Nad mõlemad ei olnud saanud aastakümneid rääkida kamassi keeles, sest polnud kellegagi rääkida. Juba lapsest saati valdasid mõlemad vene keelt ja kasutasid seda ainukesena suhtlemiskeelena. Urijate palvel hakkasid mõlemad keelejuhid taas kamassi keelt rääkima ja 1966.aastal selgus, et mõlemad keelejuhid olid kamassi keele uurimisel saavutanud piirtaseme.

Viimane kamassi keelt kõnelev inimene

Klavdia Plotnikova (1895-1989) ehk Bába Kláva osutus viimaseks inimeseks, kes kamassi keelt emakeelena kõneles. Nimelt ta palvetas iga päev oma emakeeles. Nii teaduse- kui usuinimesed soovisid Bába Klávat kangesti näha ka Eestis. Oma valge lehma tõttu lükkas ta rohked küllakutsed aga tagasi. 1970. aastal sai Bába Kláva oma lehma müüdud ja oli nõus Eestisse tulema. Sama aasta suvel peeti Tallinnas fennougristide ülemaailmne konverents, kus Bába Kláva oli kohal ja talle usaldati samojeedi keelte päeva avakõne. Avakõne järel taheti viimast kamassi oma käega katsuda. Soome raadio ja teadusemehed intervjuerisid Babat järgmisel päeval neli ja pool tundi. Kui see suur töö oli seljataga, küsisid nad: "Mida võiksite sulle kinkida?" Bábal on kohe vastus valmis: "Paksud villased aluspüksid!" Need ta ka sai ja lisaks rohkesti muid kingitusi. Tagasiteele asus ta kahe kõhuka matkakotiga. See jäi viimase kamassi Klavdia Plotnikova ainsaks reisiks Eestisse. Ta elas oma kodukülas veel pikki aastaid ja suri 20. septembril 1989 vanadekodus. Ei juhtu vist sageli, et võime öelda päevapealt, millal mingi keel on lakanud olemast. Kuid koos Klavdia Plotnikova surmaga lakkas olemast ka kamassi keel.

Kamassi keele sugulus soome-ugri keeltega

Osades kamassi sõnades on urali tüved, mis on sarnased nii samojeedi kui soome-ugri keeltes.

Mõned näited sõnadest, mille tüvedel on eesti või muud soome-ugri vasted:

- база-, безет- (baza-, bezet-) – pesema
- кола (kola) – kala
- куро (kuro) – kurg
- миңәм (mínəm) – minema
- ним (nim), нәм (nəm) – nimi

Kamassi keele uurijad

Kamassi keelt uurisid Matias Aleksanteri Castrén ja Kai Donner. Donner kogus 20. sajandi alguses keelematerjali, mille andis välja Aulis Joki. Eestis on kamassi keelt uurinud Ago Künnap - keeleteadlane, uralist. Gerson Klumpp - Tartu Ülikooli soome-ugri keelte professor, kes analüüsis kamassi keele viimaselt kõnelejalt talletatud lauseid, jõudis järeldusele, et loomulikku kõnet on neis lindistustes väga harva ja lindistatud seda, mis oli enne hoolikalt ette valmistatud. Tema arvates puudus Klavdia Plotnikoval sotsiaalne kontroll selle üle, kas tema kõneldu oli õige kamassi keel või pigem nii-öelda potentsiaalne kamassi keel.

Klumpp rõhutas, et ta ei taha kuidagi alahinnata Ago Künnapi tööd, aga et autentseks tuleks siiski pidada Kai Donneri üleskirjutatud kamassi keelt.

Kust saab kamassi keelt kuulda?

Lennart Meri soome-ugri rahvaste filmientsüklopeedia kolmel DVD-l on seitse dokumentaalfilmi (aastatest 1970 - 2011) kokku kaheksas keeleversioonis. "Veelinnurahvas" (1970) on dokumentaalfilm soome-ugri ja samojeedi rahvaste ajaloost, nende arenguloost, keele- ja kultuurisuhetest. Kamassi, neenetsi, handi, komi, mari, karjala keele kõnelejaid on filmitud nende igapäevases elukeskkonnas 1960.- 1970. aastate vahetusel. Filmitud Altai krais, Neenetsimaal, Handi-Mansimaal, Usbekistanis, Komis, Marimaal, Karjalas ja Eestis.

Lätte’:

kunnap_kamassi_1968.pdf

<https://fennougria.ee/rahvad/samojeedi-rahvad/>

<http://epl.delfi.ee/news/kultuur/viimne-kamass-viis-keele?id=50777082>

<http://kjk.eki.ee/ee/issues/2015/5/649>

<https://pood.err.ee/lennart-meri-soome-ugri-rahvaste-filmients%C3%BCklopeedia-dvd>

Kašuubi kiil

Urve Sulev

Seo kiil om lääneslaavi kiili mant peri Poolan kõnõldav regionaalkiil. Tuu tähendäs, et kiilt tarvitõdas säändse kotussõ pääl, kon nigu ei olõ' riiki. Ja sääne kotus om Poolan Pomorze, konh nuu kašuubi' sõs elässe'. Kašuubõ edevanõmba' olliva' pormoraani', kiä ellivä' edimedse aastatuhandõ lõpul ja tõsõ aastatuhandõ algusõn Pomorzen, Läänemere lõunaranniku pääl Recknizi jõe ja Visla alamjoosu vaihõl. Pormoraani' saiva' uma nime mere veeren elämise kotussõ perrä.

Kašuubi kiilt om peetü ka Poola keele murdõs vai ka murdõrühmäs. Parhilla' om taa kiil Euruupa regionaal- ja vähembüskiili harta kaitsva siiva all. Kašuubi keelel om umaette saisva keele staatus ja tuu om kašuubõ jaoss väega tähtsä.

Kašuubi keelel om uma kiräkiil ja kiräviis, miä om vähäkese tõistmuudu ku om peris poola kiil. Taan keelen andas vällä aolehti, ilokirändust ja opimatõrjaali. Toimusõ' latsi kašuubikeelidse' kirätõie konkursi'.

Kašuubimaal omma' katskeelidse tiilavva'.

Lätte':

https://et.wikipedia.org/wiki/Ka%C5%A1uubi_keel

<https://et.wikipedia.org/wiki/Ka%C5%A1uubid>

http://www.ies.ee/epub2008/haridus_5-6_2008_LK33-36.pdf

Sorbi kiil

Heli Vestla

Sorbi' omma' väiku slaavi rahvas, kiä eläse' Saksamaa hummogujaon (inneskine SDV), miä om Tšehhi ni Poola piiri lähkün. Nää' omma' viimädse' baltislaavlaisi perrätulõja', kiä omma' üle tuhandõ aastaga saksastamisõlõ vasta pandnu'.

Täämbäses om perrä jäänü' umbõs 40 000 inemist, kiä mõistva' viil viil kõnõlda' sorbi kiilt, a aktiivsõlt egäpäävätsen elon pruuk tedä õnnõ umbõs 15 000-20 000 inemist.

Sorbi kiil om õdagu-slaavi kiil. Sorbi keelel om kats standardvarianti, ülemsorbi ja alamsorbi kiil. Sorbi kiil jagonõs ülem- ja alamsorbi keeles ja mõlõmbal om ka uma kiräkiil. Kõgõ vanõmba' kiräligu' mälestüse' omma' peri 16. aastagasaast.

Pääle Tõist ilmasõta (SDV aol) olli' sorbõ jaos kimmä' õigusõ'. Oll' hulga rahvusliikkõ asotuisi, kuulõ ja umakiilne meediä. Tõisiga' üttemuuduminegi suund jms jakkus sõski' kõikaig ja om ka teküs, nii et keele kõnõlõjtit jääs kipõstõ veidembäs (umbõs 1000 aastan).

Huulmada' tuust, et sorbikeelidse' kooli', meediä ja rahvusligu' asutusõ' SDV-aol lätsi' häste edesi, ei saa' tuu riigi sorbi-poliitikast kuigimuudu löüdä' tsihiperäst ja läbimõtõldut keelekõrraldust. Taa olukõrd jäi lajan lastun sääntessamas eski pääle poliitilisi muutusi 1990. aastil. 20.-21. aastagasaast vaihtusõl naksi' nii sorbi asutusõ' ku Saksamaa otsma vahtsit keelepõliitiga tsihtõ ja mudõlit. Euruupa tõisi etnilidsi vähämbüsrühmi kogõmusõ' ja ka tõisi ilmajakõ hää' kogõmusõ' uma keele elävdämise man omma' olnu' sorbõlõ ilmkestumada hääs toes.

Sorbi kooli'

Pääle 1948. aastakka võeti sorbõ (edimäst kõrd aoluun) tõisiga' võrdsõlt ja luudi sorbi keele säädüsega' sorbikeelidse' kooli'. Peris algusõn oll' koolikõrraldus katõklassilinõ. 1945-1950 oll' Põh'a-Böömimaal olõman kolm sorbi (humanitaar) keskkooli, kon sai haridusõ aoluun edimäne sorbi intelligentsipõlvkund. 1948 aastagast pääle om sorbi kuulmeistriile vällä annõt umma aokirja Srbska šula (Sorbi Kuul).

1964. aastagast, vastussõs saksakeelitsile latsõvanõmbidõ vastasaisulõ, es olõ' sorbi kiil imämb kohustuslik opiaintõ' ja sorbi keele tunni sai tetä õnnõ sõs, ku latsõvanõmba' tuud kiräligult palssi'. Säantside sammõ tagajärjes oll' B-tüüpi kuulõ lakjasaatminõ.

Poliitilidsist muutusist 1990. aastal ja Saksamaa ütteminekest pääle om vaivalidsõlt sõski' midägi' muutunu'.

Täämbädsel pääväl om õnnõ kuus sorbi põhi- ja keskkooli ja üts sorbi (humanitaar) keskkool. Kõik naa' kooli' omma' Ülemb-Lužican. Taa nukk om ilman ainukõnõ kotus, kon sorbi kiilt kõnõlõsõ' loomuligult viil kõik põlvkunna'.

Täämbädsel pääväl käü sääl kandin umbõs 150 last ka sorbi latsiaian.

Pääle naidõ om viil mõni tosson kuuli Ülemb- ja Alamb-Lužican, kon sorbi kiilt opatas ku opiaintõ (umbõs 2000 latsõlõ), kats tunni nädälin ja mukav suhtuminõ oplaisi-oppajaidõ puult tege taast tunnist õnnõ sümbuulsõ žesti.

Perräjäänüt sorbi koolisüsteemi ähvädäs parhilla' kats asja:

- 1) Pääle 1990. aastit om Hummogu-Saksamaal sündünü' järest veidemb latsi ja pall'o' kooli' panti kinni.
- 2) Saksimaa haridusministeeriüm ei saa' tävveligult arvo sorbi haridussüsteemi esi'erälisüsest ja nää' ei tunnista' sorbi poliitikat.

20. ja 21. aastasaast vaihtusõl oll' hädäste vaia vahtsit viise ja mudõlit, et alalõ hoita' ja edesi viiä' sorbi kiilt ja etnilist tiidlikkust.

2001./2002. kooliaastast pääle kõnõldas koolin kõrraga kattõ kiilt ja niimuudu omma' nii sorbi- ku saksakeelidse' latsõ' võrdsõn saisan.

Kõgõ tähtsamb vahtsõndus ja päämäne sorbi keele elävambästegijä täämbädsel pääväl om 1998. aastagal luudu Witaj ('terekeist') – projekt, mink iinkujos omma' bretuunõ kogõmusõ'.

WITAJ-ettevõtmisõ latsiaida jõudminõ om sõski' ütten toonu' ka hulga vahtsit häti, miä tahtva' nüüd lahendust. Sorbikeelitside kasvatajidõ ja oppajidõ puudus, väega om vaia vahtsit opimatõrjaalõ ja tüüvihkõ.

Sorbi keele ja haridusõ iistvedäjä' luutva' saia' asä niikavvõdahe, et latsi ja nuuri egäpäävätsen elon olõssi sorbi kiil olõman.

Mitmin paigun omma' sorbi juuriga' inemiisi siän toimunu' märkmist väärt muutusõ' näide arvamiisin sorbi keele kotsilõ ja pall'o' „puhtahe” saksakeelitse' perre' võtva' ossa WITAJ-üritüisist. Mõnõ' vanõmba' omma' tähele pandnu' ja hindasõ' ka katskeelitsest haridusõst tulõvat kassu.

Tuust pääle, ku sorbi meediän om pall'o' kõnõld WITAJ-projektist ja tuust, kuis ettevõtmisõl lätt, omma' samal aol jäänü' aokiränikke tähelepandmisõ alt vällä sorbi kuulõ egäpäävädsõ' hädä' – tuu üle, kuis kattõ asja tasakaalu säadi', om väega pall'o' arotõt.

Om tutvustõt keelepesä-ideed – sorbi paigapäälidse' latsiaia', kooli' ja WITAJ-asutusõ' tüütäse' kuun ja

pruuvva' tetä' uman nukan kõik tuu hääs, et rahvas sääl etnilidselt ja keelelidselt jäl' umma nakanu' hindama.

WITAJ keelekeskus luudi 1. jaanuaril 2000 aastal sorbi asutuisi überkõrraldamisõ käügin. Timä ülesandõs sai kõik sorbi keelega' köüdetüide ettevõtmiisi juhtminõ ja keelekõrraldus. Ülesannnõ' om edendä' egäsugutsiid ettevõtmiisi ja tegemiisi, minka tsihis om sorbi keele alalõhoitminõ ja arõndaminõ.

Vahtsit asjo, midä' är' om tettü': om vällä ant muudsit raamatit ja aokirju (ka muudsa kirändüse ümbrepanussit), sorbikeelidse' Internetileheküle', ülemsorbikeelidse' telesaato' alosti' 8. septembril 2001 (sinnä'maani' oll' olnu' kõrra kuun õnnõ 30-minotilinõ saadõ' ja latsilõ mõnõ' minodi' multifilme nädälin) jms.

Säädüsandlusõn omma' sorbi' säädnu' tsihis säädüisi selgembä pruukmiskõrra ni pruuvva' saia' säändse koolivõrgu ja säädüse, kon olõssi' võimalik alalõ hoita' joba olõmasolõva' kooli' ja mink põh'as olõssi' kokkoleppe' riigiga, et Sorbi- ja laembalt Saksimaal olõssi' lubadu' ka tsillokõsõ' kooli'.

Lužica ilma sorbõda' ja sorbi keeleldä' om sääne asi, midä pall'o' inemise' ei mõista' kuigimuudu ette kujota'. Parhilla' om õkva sääne aig, ku piässi' tegemä sorbi keele hääs kõik, miä tetä' saa.

Lätte':

Leoš Šatava 2005 : Sorbi kiil Lužican Saksamaal ja kuis tedä täämbädsel pääväl elävämbäs proovitas tetä'.
file:///C:/Users/mariko/Downloads/kogomik.indd%20(1).pdf, lk 157–163

[http://admin.entsyklopeedia.ee/ENE%207.%20köide.%20Rund-Ting%20\(1975\)/NENE7_page_0251.jpg](http://admin.entsyklopeedia.ee/ENE%207.%20köide.%20Rund-Ting%20(1975)/NENE7_page_0251.jpg)

<https://arhiiv.err.ee/vaata/kop-riigita-rahvas-kop-riigita-rahvas-sorbid>

<https://et.wikipedia.org/wiki/Sorbid>

Latgali kiil

Ülle Tillemann

Latgali kiil vai latgali murrõ' (latgali keelen *latgalu vōluda*, *latgalisu vōluda*) om päämidselt Ida-Läti Latgale piirkonna latgalitõ kõnõldav läti keele murrõ'. Mõnõdõ hinnangidõ perrä om taa erälde kiil. Latgali keele egäpäävätsid kõnõlõjid om umbõs 165 000 inemist.

Latgali kiil sai alusõ Ida-Läti elänü latgali hõimu keelest. Latgali keele välläkujonõmisõn om suur osa poola, leedu ja vinne keelel.

Latgali kiräkiil luudi 18. aastasaa eeotsan. Edimäne alalõ püsünü raamat ilmu 1753. aastal. 19. aastagasaa edeotsan tarvitõdi tuud mõnõn Latgali kihlkunna ja katõn vaimuligun seminäriin. Peräst Jaanuarimässü 1865. aastal alost' keisririik venestämispoliitikat. Tuu tulõmusõn hoiõti är' latgali keele tarvitamist ammõtlikun asaaajamisõn. Keeleti är latgalikiilside raamatidõ ja aokirändüse välläandminõ nika ku 1904. aastani. Vahtsõst nõudsõ latgali keele amõtlikku tarvitamist Edimäne Latgali kongress 1917. aastal. Ajutinõ valitsus toolõ nõudmisõlõ vasta es tulõ'. Pääle Oktoobrerevolutsiooni pandsõ Tõnõ Latgali kongress ette, et latgali' võinu kokko panda' Liivimaaga ja nii ka tahtminõ täüdeti. Kõik tuu kinnitadi 1920. aastal Riia rahuga ja vahtsõnõ Läti Vabariik sai hindäle nii latgali- ku kah lätikiilse ala.

1923. aastast pääle opati algklassilatsi latgali keelen. Anti vällä umbõs 40 aolehte ja aokirjä ja egä aasta umbõs kümme kond kooliraamatut. Pääle 1934. aastat kiildse vahtsõnõ valitsus latgalikiilse kirändüse välläandmisõ är' ja ka keele ammõtligu tarvitamisõ. Vahtsõst sai latgali kiil uma' õigusõ' lühkeses aos Saksa okupatsiooni aigu 1941-1944. a.

Pääle Tõist maailmasõta oll' Läti NSV valitsus latgali keele vasta. Latgali keele tarvitamist peeti halvas tavas ja koolioppajil es lubata' tuud tarvita'.

Latgalikiilset trükisõnna sai avalda' viil 1989. aastast. Siiämaani kaias latgali keele kõnõlõjidõ pääle nigu vähäkoolitõt maainemiisi pääle. Latgali keele vastadsõ' omma' võtnu saiskusotussõ, et latgali keelele eristaatusõ andminõ sääd ohtu läti keele positsiooni (sama ka vinne keelega) ja tuu aja läti rahva kattõ lehte.

Lätte':

https://et.wikipedia.org/wiki/Latgali_keel

<http://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/57386>, lk 67–75.

Bretooni kiil

Heli Viks

Bretooni kiilt kõnõldas Loodõ-Prantsusmaal Bretagne'i puulsaarõ pääl. Bretooni omma 4.-6. aastagasaal Inglismaalt vällärännanü keldi hõimu britte perrätulõja. Aastal 1532 sai Bretagne Prantsusmaa osas. Bretoonõ kodomaa umakiilne nimi om Breizh. Ku 1952. aastal oll' bretooni keele kõnõlõjit umbõs 1 miljon inemist, sõs parhillatsõs om näid veidü' üle 200 000.

Bretooni kiil om üts keldi kiilist. Lähembä' sugulaskeele' omma' keldi briti alarühmän kõmri (uelsi) ja korni kiil. Keldi alarühmän kõnõldas täämbädsel pääväl kõgõ inämb kõmri kiilt (500 000 kõnõlõjat). Parhilla' om bretooni keelen 4 murrõt: Leoneg, Tregerieg, Gwenedeg ja Kerneveg.

Bretooni kiräkiil om väega vana - edimene käsikiri om peri joba aastast 740 ja sääl opati hobõsõ kapju rautamist. 1464. aastal anti vällä bretooni-ladina-prantsusõ sõnaraamat ja tuu oll' üldse edimäne prantsusõ sõnaraamat. Prantsusmaa ku riigi jaos omma bretooni' ku üts prantsusõ hõim ja näide kiil prantsusõ keele dialekt vai murrõ', miä tuust, et tä kuulus hoobis tõistõ keelerühmä. Sõski' andas ligi 20% Bretagne'i regiooni ilmuvast kirändüsest vällä uman keelen. Om ka katskiilsid raadioprogrammõ. Ka Internet om bretooni keele kasutamist võimaldanu.

Bretooni kiil om ohon nigu kõik keldi keele. Bretooni kiilt kõnõlõs inämb maarahvas - põllumehe' ja kalamehe', liinarahvas kõnõlõs uman keelen veidemb. Vanõmba' inemise' kõnõlõsõ' inämb ku noorõmba'.

Täämbädsel pääväl om osa bretooni inemiisist latsilõ uma keele oppamisõst är' ütelnü - nää' ei näe' bretooni keelel Prantsusmaal määnestki tulõvikku. Tõnõ osa inemiisist toetas bretoonikiilse haridusõ andmist ummi vahendiidõga. Nii sai algusõ edimäne katskiilne keskkuul Brestin 1989. aastal. Bretoonikiilse haridusprojekti nimi om „Diwan“, mis tähendäs kasvu. Parhillatsõs omma' projekti osalõja' kooli' saanu riigilt tunnustusõ ja rahastamisõ avalikust fondist. Bretoonid arvatõn piässi tulõma pääle 20 000 kõnõlõjat, sis om luutust, et kiil jääs püsümä. Parhilla' om koolin katskiilsit latsi päält 11 000. Diwan-kooli iinmärgis om anda' ütesugudsõ' oskusõ' nii prantsusõ ku bretooni keelen. Oppaminõ nakkas pääle latsiaian ja lõpõs keskkoolin.

2014. aastagal sai bretooni keelest ka Facebooki kiil.

Bretoonõ elost kõnõlõsõ' näide muinasjutu'. 1984. aastal ilmu eesti keelen raamat „Bretooni muinasjutte“ sarjan „Saja rahva lood“. Aastal 2010 anti vällä kogumik „Bretooni munasjutud ja muistendid“. Bretooni rahvajuttõ iseloomustasõ' üleloomuliku' olõndi', suurõ' rikkusõ', haldja', kodokäüjä' ja andsagu' üü-olõndi'.

Lätte':

https://et.wikipedia.org/wiki/Bretooni_keel

Kõmri kiil

Jana Kammer

Kõmri kiil (varramba uelsi kiil, inglüse keelen *Welsh*) om keldi keelerühmä briti alarühmä käüv kiil. Timä lähko' sugulaskeele' omma' korni ja bretooni kiil. Inglise keelen om ta Welsh (= võõramaine). Ka eesti keelen om tarvitõt nimme uelsi kiil, a umakiilne sõna taa kotsilõ om *cymry* (= kõmri). Kõmri' eläse' Suurbritannia saarõ pääl Uelsi aoluulidsõn maakunnan ning käävä' kokko keltega. Kõmri kiilt kõnõlösõ' tollõn nukan umbõs 500 000 inemist. Aastasatu joosul omma' häönü' piaaigu kõik kelte kõnõldu' keele' (om sõski viil ka ütte-tõist alalõ, a kõmri kiil om kõgõ suurõmba kõnõlõjidõ arvuga). Kõmri kiil omgi kõgõ suurõmb alalõ jäänü' keldi keelerühmä kiil.

Kõmri keelel om lähemb sugulus saksa, prantsusõ ja hispaania keelega kui inglüse keelega. Sakõstõ arvatas, et kõmri kiil om õnnõ inglüse dialekt. Aoluulidsõlt om vastapiten – inglüse keelel omma' kõmri keele mõõ'. Täämbädsel pääväl hiilvä' kõmri kõnnõkiilde sisse inglüskeele sõna'. Kõmri kiil om Kesk- ja Põh'a Uelsin tävven elojõun, olku', et oll' aig, ku tollõ kõnõlõminõ koolin ja ammõtasotusõn oll' keelet. Inemisi, kiä 1960ndil keele püsümä jäämise iist võitliva', panti eski vang. Täämbädsel pääväl kammandasõ' ammõtnigu', tohtri' ja teenindäja' kärmehe katõn keelen ning tüüandja' and ammõdikotusõ inemisile, kiä kõnõlösõ' ka kõmri kiilt.

Unesco keeleatlasõ perrä om kõmri kiil *vulnerable* e haavatav, nõrk.

Kõmri keele oppaminõ Uelsi kuulõn naas pääle 1990. aastal. Opminõ om kohustuslik kõigilõ latsilõ vannusõn nika ku 16 eloaastat. Uelsin om kõmri kiil inglüse keele kõrval ammõdikiil ja koolikiil. Kohalik televisiuun ja raadio and edesi kõmrikiilsit saatit, ilmusõ' aolehe'. 19. aastasaal nakati jälki pidämä laulu- ja luulõpitõ *eisteddfode*.

Uelsi liinul ja küllil om kats nimme – nii inglüse kui kõmri variant. Uelsin om ka maailma kõgõ pikembä nimega külä Llanfairpwllgwyngyllgogerychwyrndrobwlllantysiliogogoch, millen om 58 tähte ning mis om kujonu' Uelsi identiteedi sümbolis. Nimi tetti 1870. aastal säändsēs ingläisi kiusamisõs, selle, et tuud nimme ei olõ' võimalik lühembäs tetä' ega' võõra peritologa inemiisil ka vällä üteldä'.

Kõmri kiräkeele kõgõ vanõmba' ladina tähestikun kirotõdu' mälehtüse' omma' peri 8. aastasaast. Rikas kirändüs oll' taal rahval keskaol – tuust aost om peri hulga muistitsit juttõ??? ja ka proosaepos „*Mabinogion*“, mis om kõgõ parõmbahe kirotõt keskaignõ Euruupa kirändüsteos. Rahvajutustõ kangõlasõs om kuningas Artur, kes legende perrä elli 5.-6. aastasaal. Timäst, tä kangist rüütlist ning imetark Merlinist piässi' egäüts kuulnu' olõma.

Päält 17. aastasata nakkas kõmri kiil mõotusi saama inglüse kirändüsest. Siski om taa nika ku täämbädseni pääväni püsünü kirändüskeelena'. Egäl aastal antas vällä ligi 400 umakiilset raamatut. Kõmrikiilse' raamadu' omma' eesti kiilde ümbre pantu pääasalikult läbi prantsusõ- ja inglüsekiilside välläandidõ. Õkvatõlkmisi eesti kiilde om tennü' päämidselt Tartu Ülikooli usutiiduskunna emeriitprohvõsri Kalle Kasemaa.

Kõmri' omma' tugõvast naabrist ja rasõhusõst huulmada alal hoitnu uma keele, kooli ja kultuuri ning nä' omma' tuu üle uhkõ'. Kõgõl vahtsõl ja võõraperädsel olõ-i alasi kulla hind.

Vaihtpidämäldä' vahtsõs saavan maailman piäsi alalõ hoituma ka uma ja ehtsä, mis om läbi käünü' viist ja tulõst ning mis põhinõs vannul traditsioonõl ning umakandi perimüsel.

Lätte':

[http://www.suri.ee/doc/eurok.html#Kõmri keel](http://www.suri.ee/doc/eurok.html#Kõmri_keel)

https://et.wikipedia.org/wiki/K%C3%B5mri_keel

<http://www.reisimaailm.ee/index.php?id=reisikiri&kiri=22>

Iiri kiil

Ülle Lepind

Iiri Vabariik om Iiri saarõ pääl ja võtt hindä ala saarõ territooriumist ca 5/6. Ülejäänül saarõosal om Suurbritannia ja Põh'a-Iirimaa Ütiskuningriigi kuuhsaisu kuuluv Põh'a-Iirimaa. Iirimaa jagonõs neläs provintsis: Connacht, Leinster, Munster ja Ulster, miä ummakõrda jagonõsõ 32 maakunnas. Pääle Iiri Vabariigi tegemist 06.12.1922. a jäi' kuus ütsäst Ulsteri maakunnast Põh'a-Iirimaa kuuhsaisu ja ülejäänü' 26 täämbädehe Iiri Vabariiki.

Suurbritannia ja Põh'a-Iirimaa Ütiskuningriigi kuuhsaisuh olõval Põh'a-Iirimaal om iiri kiil ammõtlik veidembüskiil.

Aolugu

Iiri kiil om üts vanõmbit kiräkiili Euruupan tekstiga Amra Choluim Chille, Lamentatsioon Saint Colm Cille ehk Columba, miä perines aastast 597 AD. Inne Kristusõ tulõmist.

5. sajandil tarvitõdi raotuidõ kirju jaos lihtsät kiräsüsteemi ogamit.

Iiri kiil om vällä arõnõnu vanast gaeli keelest, midä om kirotõt ogamiteh puutükke ja kivve pääle ja minkast om alalõ püsünü raotuid kirju 4.–7. aastagasaast. Ladina keele jõudmisõl Iirimaalõ mugandõdi ladina tähestik iiri keelele ja 7.–8. aastagasaal nakati iiri kiilt kirotama ladina kirä erivormih iiri kiräh. Tekkü väikuarvolinõ kirämõistjidõ inemiisi klass. Vanaiiri keele tekste perines 6.–9. aastagasaast, esieränis rikkalik oll' vanaiiri keelest peri? keskiirikiilne kirändüs 10.–17. aastagasaani. Iirlaisil om üts vanõmbist rahvakiilsist kirändüisist Euruupah (kreekakiilse ja ladinakiilse peräl). Varatsõmba' kirändüsteosõ' olli' lüürilidse' luulõtusõ' ja kogonivannu proosajutussidõ versiooni'. 6. aastagasaal luulõ' illustriirise religioosset usku vai kirjeld' luudust. Tollõ ao teosõ' hiitvä' valgust iilkristlikulõ Iirimaalõ.

Vanaiiri kiräkeele norm oll' tarvitõsõl 8.–17. aastagasaal.

Inglise okupatsioon kiildse iiri keele tarvitamisõ Kilkenny statuutõga är' aastal 1366. Statuutõ illatsõmba versiooni perrä „egä inglanõ piät opma inglise kiilt, vai tedä tulõ kohelda nigu iirlasõst vainlast“. Ku' Iirismaa kuningas Henry VIII kuulut' hinnäst 1541. aastal „Iirismaa kuningas“, tull' teedüs iiri kiilde tõlki', et inglise koloniste parlament Dublinih tuud mõistassi.

Joba 17. aastagasaal muudõti inglise kiil asaaajamisõ ja haridusõ keeles, a iiri kiil egäpääväs suhtlõmisõ keeles ja päämidselt läänepoolitsih maapiirkunnõh. 18. aastagasaal lõpuh kõnõli' iiri kiilt umbõs 3,5 miljonit iirlast.

Iiri keele kõnõlõjijidõ arv jäi veidembäs väega pall'o 19. aastagasaal keskel (1845 – 1849), ku' iirikiilsit alasid rüüstäs' nälähädä. Toona kuuli nälgä 1-2 miljonit inemist. 19. aastagasaal lõpuh oll' läänepoolitsih maapiirkunnõh kiil piaaigu vällä koolnu vällärande ja kuulmiisi peräst.

1851. aasta rahvalugõmisõ andmil kõnõli' iiri kiilt õnnõ 23% rahvast.

1876. aastal tetti iiri keele alalõhoitmisõ ütisüs (ingl The Society for the Preservation of the Irish Language), mille saavutusõs oll' iiri keele tunnustaminõ haridussüsteemi kõigil tasõmil. Ku' Iirimaa sai 1922. aastal esisaisvas, oll' edimidse iiri valitsusõ edimine otsus, et kõik latsõ' alg- ja keskkoolih piässi opma iiri kiilt vähembält üte tunni pääväh.

Keelest

Iiri kiil om (iiri gaeilge) indoeuruupa kiilkunna keldi kiili gaeli rühmä kuuluv kiil, midä kõnõldas päämiselt Iirimaal ja om, nigu kõnõldas, Euruupa vanõmb seni kõnõldav kiräkiil. Ku imäkiilt kõnõlõs taad Iirimaal umbõs 138 000 iirläst. Iiri kiil oll' olnu' kiräkiil 1410. aastat, ku' tast sai 1. jaanuaril 2007 Euruupa Liidu ammõtlik kiil.

Iiri kiil om Iirimaa riigikiil ja edimine ammõtlik kiil, miä om kuulõn kohustuslik opiaidõ, tõõnõ om inglise kiil.

Iiri keele kõnõlõjijidõ ütelist asualla, kos iiri kiil jääs kogokondlikus keeles ja kos iiri keelel om edimedse keele staatus, nimetädäs Gaeltachtes. Nuu' paiknõsõ' päämidselt Donegali, Mayo, Galway, Kerry ja Corki krahvkunnah, väiksembä' kogukunna' ka Süden von Waterfordi lõunaosah ja Meathi krahvkunnah.

Kokko eläs noidõ allo pääl umbõs 86 000 inemist, kiä kõik kas edimidses vai tõsõs keeles vabalt iiri kiilt kõnõlõsõ'.

21. aastagasaal edeotsa saisuga oll' iiri keelel kolm murrõt: Munsteri murrõ (lõunamurrõ), Connachti murrõ (keskmurrõ) ja Donegali murrõ (põhjamurrõ). 20. aastagasaal kuuli vällä Leinsteri murrõ (idamurrõ). Murdõerinevusõ' omma' väikese'. Haridusõh ja asaaajamisih tarvitõdas 20. aastagasaal keskel

standardiseeritud vahtsõd iiri kiilt (An Caighdeán Oifigiúil).

Põh'a-Iirimaa üts kultuurilisi rikkuisi om Ulsteri-šoti veidembüskiil ja Ütiskuningriik tunnustas tuud vastavalt Euruupa piirkundlikkõ ja veidembüskiili hartalõ.

Kokkovõttõs

EBLUL om organisatsuun, mink iihmärk om kaitsa' ja edendä' riigi territooriumil traditsioonilidsõlt kõnõldavaid kiili, mille kõnõlõja' omma' arvulidsõh veidembüseh ja vastava riigi kodaniku'.

Üte' EBLULi tegüsisst luujist olli' iiri (gaeli) keele kõnõlõja' ja kaitsja'. Iiri kiil om üts Iirimaa katõst riigikeelest, a tuust huulmalda' kõnõlõs iiri kiilt tühine osa Iirimaa elanikkunnast ning see on kimmähe, huulmalda' Iirimaa riigivõimu toetusõst, ohustõt kiil.

2004. aastast tüütäs keeleombudsmani amõt (ingl Office of An Coimisinéir Teanga), miä tege perräkaemist iiri keele tarvitamisõ üle.

Lätte':

<https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/49667/Riigikeele%C3%B5ppe%20v%C3%B5rdlev>

[%20uuring.pdf?se'uence=1&isAllowed=y](#)

<http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/euroopa-ja-p-liskeeled/>

<http://lingvo.info/et/lingvopedia/irish>

https://et.wikipedia.org/wiki/Iirikeelne_kirjandus

https://et.wikipedia.org/wiki/Iirimaa_meedia

http://jsonpedia.org/annotate/resource/html/et:iiri_keel

Gaeli kiil

Pille Kaarsalu

Gaeli kiil käü indoeuruupa kiili keldi kiili goideli harro. Gaeli keele lähkämpä' sugulaskeele' ommava' Iirimaal kõnõldav iiri kiil ja Mani saarõl kõnõldav mänksi kiil. Gaeli kiilt kõnõldas piä 40-1 % Šotimaa ala pääl, kon tuud kõnõlõs 2011. aasta saisuga pia 58 000 inemist, a õnnõ 1,1 % inemiisist. 90 000 inemist saa tuust arvu. Kõgõ rohkõmp eläs gaeli keele kõnõlõjit Šotimaa (loode)põh'aõdagu osan Hebriide saarõstikun. Välis-Hebriidel kõnõlõs taad üle poolõ inemiisist. Välänpuul Šotimaad arvatas gaeli keele arvusaajit ollõv 5000.

2005. aastagast om gaeli kiil Šotimaal ammõtlik kiil inglise ja šoti keele kõrval.

Gaeli kiil om vällä arõnu iiri keelest ja kujosi umaette vällä 12. aastagasaa paiku. 1872. aastagal vasta võet haridusõ säädüs kiildse gaeli keele tarvitamisõ kuulõn. 21. aastagasaa om keeletarvitajidõ arv jõudsahe kasonu. Tuu and luutust, et ligembäl aol kiil vällä ei koolõ'. Umal aol oll' gaeli keelel mitu murrõt. Täämpätsel aol loetas kiilt ütes murdõs, minkal om väiksit variantõ. Gaeli keele sõnavara om päämädselt keldi peritollu. Kõnnõkeelen tarvitõdas pall'o ingliskiilsit sõnno, miä om mugandõt gaeli keele süsteemi. Gaeli kiil tarvitas ladina kirja, tähestikun om 18 tähte.

Gaeli kiilt saa koolin oppi', mõnõl puul om õnnõ gaeli keele tunn, a mõnõl puul om piä kogo oppus gaeli keelen. Hää om tuu, et kiilt saa oppi' ka suurin liinun ja gaelikeelitside kuulõ arv kasus egä aastaga. Ülikoolin saa gaeli kiilt oppi' Šotimaal, Iirimaal ja Kanadan

Gaeli kiilt saa kullõlda' ka meediän, näütüses BBC-l om gaelikiilne raadiojaam. Lisas toolõ tegevä' gaelikiilsit saatit väikumba' kohaliku' eräraadiojaama'. BBC lask vaihõpääle eetrihe gaelikiilsit telesaaitit. Om luudu ka digitelekanal BBC Alba, minka om ello kutsnu Šotimaa valitsus ja miä tegeles gaeli keele popularisiirimisega meediän. Šotimaal om ilmunu ka gaelikiilsit päävälehti. Mõnõ' inglise- vai šotikiilse' lehe' avaldasõ' gaelikiilsit artiklit. Ilmusõ' ka mõnõ' aokirä' ja noid saat kaia' ka internetin, kon tegutsõsõ' mitmõ' gaelikiilse' portaali' ja võit löüdä' opimatõrjaalõ.

Šotimaa (loode)põh'aõdagu osan võit nätä' gaelikiilsit tiilaudu, infotahvlit, uulidsasilte ja reklaamõ. Nii katoliiklasõ' ku protestandi' kasutasõ' gaeli inämbüsega paikun umma kiilt ka kerkon. Esiki Šotimaa katõn suurõmban liinan Edinburgin ja Glasgow'n omma' gaelikiilse' kogodusõ'.

Lätte':

https://et.wikipedia.org/wiki/Gaeli_keel

https://et.wikipedia.org/wiki/Keldi_keeled

Friisi kiil

Helle Ehasalu

Friisi' ehk friisläse' omma' läänegermaani rahvas, kedä eläs Hollandin umbõs 600 000 ja Saksamaal 6000 inemist. Friisi kiil kuun fääri, alamsaksa, letseburgi, alsassi ja šveitsisaksa kiiliga käävä' germaani kiili sekkä. Friisi keele lähkümb sugulaskiil om inglise kiil. Aoluuliidsi põhjuisi peräst ei olõ' friisi kiil ütime kiil, a täl om kolm murrõt: lääne-, ida-ja põhjamurrõ'. Läänemurdõ kõnõlõjid om kõgõ rohkõmb, tuuperäst, et tollõ mõistjit om kõgõ rohkõmb. Arvatas, et friisi keele kõnõlõjit om umbõs 425000 inemist, päämidselt Friisimaa ja Groningeni provintsin. Kuikki friisi' omma' Friisimaa provindsi põlisrahvas, nakati friisi keele õiguisi ammõtlikult tunnustama siski paarikümne aasta iist. 1980. aastal tetti friisi keele opminõ kohustuslikus algkoolin. Kunagi Põh'amere lõuna veeren lajalt tarvitusõl olnu friisi kiil om parhilla' vällakuulmisohon.

Friisi keele tarvitaminõ aśaajamisõn om paiguldõ erinev. 1990. aastal vasta võet konstitutsioon kaits friisi kogukonda, a saman olõ-õi friisi keelele antu ammõtlikku staatust ja kiräligu' toimingu' tetäs iks saksa vai hollandi keelen. Viimätsel aol om siski Põha-Friisimaa ammõtiasutuisin kõrraldõt friisikiilset suulist aśaajamist ja järjest rohkõmb om nätä' friisikiilsit tiilaudu ja kotussidõ nimesilte.

Kooliprogramm võimaldas rohkõmb kui 1000 opilasõlõ oppi' friisi kiilt vabatahtligu ainõna vai kats tunni nädälän. A tuust ei avita' keele (umandamisõs) selgessaamisõs, tuuperäst piät opilasõ' võtma mano erätunnõ vällanpuul kuuli. Friisi kiilt om opatu ka Kieli ja Flesburgi ülikoolin.

Friisi keele tarvitaminõ meediän om väega väiku, kõgõst üts tunn päävän. Kohalik raadio kõnõlõs aga 80 tunni nädälän. Friisikiilset raamatit tulõ vällä aastan umbõs 100 tükkü ja olõman om kah üts professionaalnõ friisikiilne tiatri.

Väega pall'o priinimmi lõpõs tähega „a“, näütüses Albada, Idsara, Tjaarda. Ing-lõpulisi priinimmi peetäs kõgõ vanõmbas, kon näütüses Witting tähendäs Witte poiga. Friisi ristinime' omma' näütüses Ake, Ailke, Aike, Aga.

Friisimaa om tunnõt laivaehitüse poolõst, esiki Donald Trumpilõ om laiv ehitet, araabia naftašeikele ja monarhõlõ kah.

Kuulsa om kah Shlürfi tii, mis om 100% luuduslik. Tähtsä om tuu, et tuud tiid piät lürpmä, mink saatõl toimusõ' ka kõik veine ja kohvõ mekmise.

Madalma' omma' tunnõdu' kiir(uisutamisõ)visselemise maa, esieränis Friisimaa provints. Friisimaalt omma' peri kah Madalmaadõ kuulsamba' kiir(uisutaja')visselejä'. Kuulsa om 11 liina tuur, kon liinu kanalidõ ja järve pääl om suur kiiruisutamisvõistlus, mink pikkus om kokko 200 kilomeetrit.

Nii nigu Friisimaa ei olõ ütime territoorium, ei olõ' ka friisel ütist rahvuslippu.

Lätte':

https://et.wikipedia.org/wiki/Friisi_keel

http://www.horisont.ee/arhiiv_2000_2002/h2001n317.html

Alostus

Flaami' (hollandi keelen de Vlamingen) om hollandi kiilt kõnõlõv Belgiä rahvusrühm, kiä kuulus germaani rahvidõ hulka. Suur hulk flaamõst eläs Belgiä põhjaosan Flandrian. Flaami' omma' üts katõst Belgiä suurõmbast rahvusrühmäst, tõnõ naist om prantsusõ kiilt kõnõlõva' vallooni'. Flaamõ om Belgia rahvastikun 60 %. Aoluulidsõlt om flaamõs nimetet ka kõiki Flandria elänikke, kellest osa kõnõlõs prantsusõ vai pikardia kiilt. (Wikipedia). Kuigi Belgiän, kon hollandi kiil om ka riigikiil, nimetädäs taad flaami keeles, om keele ammõtlik nimetus iks hollandi kiil. Hollandi kiilt kõnõldas ka Saksamaal Põhja-Reini-Vestfaali piirkunnan, Surinamin, Hollandi Antillen, immigrantõ siän Põhja-Aafrikan ja Austraalian. (Austin, 2009, 45.)

Aoluulidsõ' muutusõ' ja mõotusõ' Belgiän

Väiku Belgiä Lääne-Euruuppan seostus pallodõlõ edimält Euruupa Liiduga. Sääl asus Brüssel, midä peetäs Euruupa Liidu süämes ja kui tedä peetäs nii tugõvas, et ta suudassi konkuriiri esiki USA-ga, tundus loogiline, et sjo majandusorgani süä om väega hään tükõrran. Periselt om olokord Belgiän joba pikembät aigu hapu olnu', millest esieränis kõnõldas viimätsil aastil. (Vaiksaar, 2010).

Neli aastagasata pääle tuud, kui Amstördami murrõ nakaš levimä, om taa hinnäst Matalmaiõ päämadse murdõna kimmähe masma pandnu'. Tõtõstõ kutsuti tedä sääl flaami, mitte hollandi keeles. Põhjusõs oll' murdõ ja keele vahel vahettegemise poliitiline külg. 16. aastagasaal oll' Belgiä viil osa Hollandi vabariigist ja tuuperäst oll' näil kasutusõl ütime kiil. Kui naa' saiva' 1830. aastal sõltumatus, nimetädi hollandi keele flaami murrõ' Belgiä kuningriigin kõnõldavas flaami keeles. Ku Belgiä olõs jäänü' Matalmaiõ osas, ei olõssi flaami keelest kunagi esisaisvat kiilt saanu'. (Siebinga, 1998, 109-110.)

Revolutsiooni käügin 1830. aastal sai Belgiä Matalmaiõ kuningriigi ülemvõimu alt vabas. Riigi algusaastil olliva' prantsuskiilse' vallooni' flaamõst üle. Valloonia oll' tuu ao üts rikkambit piirkondi Euruuppan. Vallooni' tüüti' hüdsekaivanduisin, a flaami' olli' üldidselt lihtsä' talupidäjä'. Vallooni' olliva' üle nikani ku 1960. aastani. A sis saiva' flaami' jõukambas, selle et Flandrian olliva' tähtsä' sadama'. (Vaiksaar, 2010.)

Parhilladsõ' flaami'

Parhilla' om flaamõ 2/3, a valloonõ 1/3 rahvastikust. Tuuperäst tundva flaami' hinnäst tähtämbält. 1960. aastast om Flandria majanduslik olukõrd järjest paranu ja taa om 20% jõukamb ku' Valloonia. Nää' arvasõ', et vallooni' ommava' laisa' ja tuuperäst vaesõ'. Flaami' tahtva' valitsusõlt suurõmbat autonoomsust ummi rahho paigutamisõ man. Flaami' ommava' är' unõhtanu', et kunagi oll' asi vastapiten – Valloonia pidäsi näid üleväl, nii nigu nimä' parhilla' Vallooniat. (Vaiksaar, 2010.)

Imelik om tuu, et Belgiä rahvust ei olõki nigu olõman. Mis piässi riiki kuun hoitma? Kas õnnõ jalgpalli rahvusmiiskund? Belgiä suurõmb hädä omgi tuu, et flaami' ja vallooni' ei olõ' kunagi häste läbi saanu'. (Vaiksaar, 2010.) Üts suur hädä om viil Brüssel, miä om Flandrian ja prantsusõkiilne. Vällämaalasõ' opva' flaami keele asõmõl prantsusõ kiilt. Vällämaalaisi korgõ' palga' ajava' hinna' kallist ja tuuperäst piävä' (piät) kohaliku' liinast vällä kolima. (Kaldoja, 2013, 10-11.)

Tulõ vällä, et mii' ei saaki' kõnõlda' katõst keelest – hollandi ja flaami keelest. Tegemist om katõ eri variandiga, nii nigu saksa keelega Saksamaal ja Austrian. Majandus- ja poliitilidsõ' sideme', kultuurialanõ ütistüü, raadio ja televisiooni mõõ ning tihedä' isikliku' kontakti' hollandlasi ja flaamõ vahel tegevä' näid tugõvambas rahvas. Nää' moodustasõ' katõkümne miljonilidsõ inemiisirühmä, kel om ütime hollandi kiil. (Vandeputte & Tergem, 2000, 26.)

Kokkovõttõst

Kuna flaami keele kõnõlõjil om kõrval kolm suurt kultuurkiilt (ingluse, saksa ja prantsusõ kiil), sis om näil suur tüü uma keele hoitmisõ. Eestin eläs [2011](#). aasta rahvaloendusõ perrä 10 flaami, naist 5 mii' päälinan. (Wikipedia).

Lätte':

Austin, Peter (2009). Tuhad keelt. Elavad, ohustatud ja hääbunud. Tallinn: Koolibri.

Siebinga, Sjoerd Michiel (1998). Keel on murre oma sõjaväe ja armeega. Rmt. N. Reimann (Toim.). Kaika suvõulikuulõ kogomik IX-XI. Võro: Trükikoda Bookmill, 101-114.

Vandeputte, O. Tergem, K. (2000). Hollandi keel. Kahekümne miljoni hollandlase ja flaami keel. Flaami-Hollandi Fond.

Kaldoja, E (2013). Flaamid ihkavad lahutust ja vallooniid otsivad lepitust. Postimees 5. märts 2013, 10-11. <https://et.wikipedia.org/wiki/Flaamid>

Katalaani kiil

Merili Ermel

Katalaani kiil om üts romaani kiil. Romaani keele' kuulusõ' indoeuruupa kiilkonda. Katalaani kiil om sugulsskiil hispaania, prantsusõ ja itaalia keelega. Katalaani kiil olõ-õi hispaania keele dialekt, taa om umaette kiil.

Taad kõnõldas tõsõ riigikeelena Hispaanian (Kataloonia, Baleaarid, Valencia), Prantsusmaal (Pyrénées-Orientales ja Sardiinia), Andorran ja Itaalian (Sardiinia).

Katalaani kiilt kõnõldas 68.000 km² suurudsõ ala pääl, kon eläs üle 13 miljoni inemise. Kokko om katalaani keele kõnõlõjid 7,5 miljonit.

Kuun hispaania keelega om katalaani kiil tunnistõt ammõtlikus keeles Kataloonia ja Baleaari saaril, Valencia piirkonnas.

Kataloonian om kats katalaani keele dialekti: kesk- ja (loode)põh'aõdagu-katalaani.

Katalaani keelel omma' mitmõ' vähembüskeeles tunnussõ': olõ-õi inemiisi, kiä kõnõlõsi taad ku ainomast kiilt, inämbüskeeles om mõni muu kiil, keeleala olõ-õi umaette riik.

Katalaani keele kõnõlõja' omma' väega uhkõ' uma keele üle. Näid toetas ka poliitika.

Katalaani keelel om uma kiräkiil. Edimädse tiidäolõva' katalaanikiilse' teksti' omma' peri 12. aastagasaast. Katalaani Kirändüse Institutsiooni (Institutió de les Lletres Catalanes) andmidõ perrä kirotas parhilla' seon keelen 1200 autorit.

Ku ohon om katalaani kiil? Unesco mõõdiku perrä olõ-õi ohon kiil.

Hispaanian Kataloonian pandva' ka hispaaniakeelidse' vanõmba' ummi latsi katalaani kuuli. Ku Kataloonian katalaani kiilt ei mõista', om rassõ tüüd löüdä'.

Lätte':

https://et.wikipedia.org/wiki/Katalaani_keel

<http://www.tlu.ee/et/syndmused/1462/naitus-katalaani-keel-euroopa-keel>

<http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php>

<http://www.umaleht.ee/umaarhiiv/200336/margo.htm>

Baski kiil

Annika Alter

Baskimaa om autonoomilinõ piirkund, miä om katõl puol Pürenee mäki õdaguossa, miä om õkvalt Prantsusmaa ja Hispaania vaihõlidsõ piiri pääl ja küünüs Biskaia laheni. Seo ala vastas inämb- vähämb baskõ aoluulidsõlõ alalõ ja baski keele levialalõ.

Baski kiil om väega vanaaolinõ kiil, mille täpsä peritolo om seeni' tiidmäldä'. Omma' õnnõ arvamisõ' seo kotsilõ. Baski kiilt peetas Euruupa kõgõ vanõmbas keeles. Arvadas, et baski kiil om tulnu' kunagi' Õdagu - Euruupan levinüst kiilkunnast. Keskaol oll' baski keele leviala Euruupan laemb, ku' parhilla'.

Baski kiilt kõnõlõsõ' päämidselt hispaanlasõ' ja prantslasõ'. Hispaanian om neli tunnustõdut kiilt. Neo omma' hispaania, kataloonia, galeegi ja baski kiil. Baski kiil om ainukõnõ, minkal ei olõ' romaani juurõ'. Hispaanlasõ' esi' arvasõ', et baski kiil om peri Põh'a- Afrika berberide rahvusõst. Baski keele sugulaisis om arvat nii kaukaasia kiili, ku' ka berberi kiili. Tä ei olõ' ütegi uma naabrikeelee muudu, täl olõ-õi sugulaisi.

Mõnõ' grammatilidsõ' esieräsusõ' omma' sarnadsõ' gruusia keelega. Kõllapilt tulõtas miilde hispaania kiilt, tuuperäst, et baski kiil om hispaania keele välläütlemist mõotanu'.

Päämidselt om hispaania ja katalaani kiil baski keele vällä sõõnõ'. Inämbjaolt omma' baski' kats- vai mitmõkeelidsõ'. A nää' sõski hoitva' alalõ baski kiilt. Pall'o' baski' ei mõista' inämb õigõt baski kiilt. Üle 50% ei mõista' peris õigõt baski kiilt, (ei olõ' inämb õigõ baski kiil, miä oll' varramba) seen om sõnnu lainatu' hispaania ja prantsusõ kiilist.

Baski' nimitäse' hinnäst Euskaldunakõs vai baski kiilt kõnõlõjis. Seo näütäs, ku' pall'o nää' lugõva' samas umma kiilt Euskaraga. Päämidselt Põh'a-Hispaanian ja Lõunaõdagu-Prantsusmaal kõnõldav baski vai euskara kiil om loonu' umaette kiilkunna. Keerolidsõmbat kiilt ku' euskara and otsi'. Õnnõ tegosõnavormõ om tuhatkund, nimisõnavormõ üte uurmisõ põh'al 458 683.

Baski keelen om pall'o ladina, hispaania ja prantsusõ lainõ, niisama mõnõ' keldi ja araabia lainu'. Sõnavara om väega rikas. Baski keelele om umanõ ka rikkalik onomatopõa (hellü edesiandja' sõna'). Vabahelüsüsteem om piaaigo sama nigu' hispaania keelele, peethelüist omma' umadsõ' põrisõv R ni pehme' L ja N. Pehme' helü' omma' baski keelen häste levinü'. Sarnanõ hispaania keelega om ka helülüidsi kakkõhellile tõsõndõminõ sõna seen. Käändid om kokku 13–15. Võimalik, et seo om kiviasost püsünü' kiil. Aastasato om euskarat edesi antu' päämidselt suulidsõl kujol. Om lõütü' õnnõ mõnõ' kirotõdu' lätte'. Kiil ei olõ' iks viil tävveligult normi aetu'. Tuuperäst om baski kiil keeletiidläläisile iks viil mõistatusõs. Seo tähendäs, et tä ei olõ' ütegi tõsõ keelega ütte sündünü'. Tuu põhjusõs või olla' timä geograafiline olõk. Baski inemese' omma' mäki ja randu peräst elänü' kõik aig isolatsioonin. Nii hoitu ka kiil alalõ päält indoeuruuplaisi sissetulõmist . Nimi baski' om peri ladinakeelitsõst sõnast vascones.

Baskimaalt vällärändäjide perrätulõja' kõnõlõsõ' baski kiilt päämidselt Argõntiinan, Brasiilian, Ameeriga Ütisriigen ja Kanadan.

Huulmalda' väikust levialast om baski keelele pall'o murtit. Teedäs kuut vai ütsät murrõt, minkal umakõrda om pall'o murrakit. Häälõdus om murtil tõistmuudu, a vaihõ' ei olõ' sõski väega suurõ'.

Uurmisõ perrä om ingläisil kõgõ rassõmb baski kiilt är' oppi', selle et baski keele lausõehitüs näge vällä hoobis tõistsugunõ inglüse keele umast.

Kats baskikiilset sõnna lõvvüs aastagast 950 ladinakiilsen käsikirän. Edimädse' baskikiilse' teksti' (eri murtõn) omma' peri 15. aastagasaast, edimäne trükkit raamat (luulõkogo) om peri aastagast 1545. Edimält kiroti' käsikirjo õnnõ kerigutegeläse'. Aastagast 1960 pääle om vällä arõndõt ütime kiräkiil Euskara batua, miä saais päämidselt Gipuzkoa ja Lapurdia murrõtõl.

Baski kiilset kirändüst om ilmunu' armõdult pall'o (aoluust kooni' kokaraamatini vällä), ilmus ka pall'o nädälilehti. Kooni' 2003. aastaga radokuu 20. pääväni ilmu ka üleni' baskikiilne aoleht „Euskalduon egunkaria“, a võimu' pandsõva' seo kinni'. Raadiojaamu om hulga ja tüütäs ka üts telekannal.

Baski keele mõistminõ tege hõlpsambas keelepoliitiga protsesse ja kultuuriprogrammõ.

Latsõ' saava' valli' baski- vai hispaaniakiilse haridusõ vaihõl. Ka Baskimaal opatas baski kiilt latsilõ Kanada keeletsukõlusõ programmi perrä. Ülikoolin saa ka oppi' baski kiilt.

Suurõmbit kerikit om umbõs 7-10.

Internetimängõ om ka tettü, inämbjaolt omma' säändse' baski keele oppusõ mängo' (nt. eläjä', nädälipäävä', värvi', söõgi' jne.), üten helüga.

Baskõl om ka mitmit näile esi' muudu spordiallu (nt. *bas'ue pelota*).

Nii et baskõl paistus kultuuril ja keelele illos tulõvik.

Baski kiilt kõnõlõs umbõs mill'on inemist.

Baski keelele ei olõ' lõütü' üttegi sugulaskiilt ja seo kiil om nii rassõ, et legendi perrä es suta' kuratki seod kiilt selges saia'.

Lätte’:

https://fiu-vro.wikipedia.org/wiki/Baski_kiil

https://et.wikipedia.org/wiki/Baski_keel

<http://studiolingua.ee/kumme-koige-vanemat-keelt-mida-endiselt-raagitakse/>

<http://maaleht.delfi.ee/news/maaleht/uudised/tana-on-hirmraske-ja-sugulasteta-baski-keele-paev?id=27313805>